

Uspješnost programa tretmana za počinitelje kaznenih djela s elementima nasilja

Ugrina, Lucija

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Education and Rehabilitation Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:158:009157>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-07**

Repository / Repozitorij:

[Faculty of Education and Rehabilitation Sciences - Digital Repository](#)

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

Uspješnost programa tretmana za počinitelje kaznenih djela s
elementima nasilja

Lucija Ugrina

Zagreb, siječanj 2020.

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

Uspješnost programa tretmana za počinitelje kaznenih djela s
elementima nasilja

Studentica: Lucija Ugrina

Mentorica: Izv.prof.dr.sc. Anita
Jandrić- Nišević

Zagreb, siječanj 2020

Izjava o autorstvu

Potvrđujem da sam osobno napisala rad (Uspješnost programa tretmana za počinitelje kaznenih djela s elementima nasilja) te da sam njegova autorica.

Svi dijelovi rada koji su citirani ili se temelje na drugim izvorima jasno su naznačeni kao takvi te su adekvatno navedeni u popisu literature.

Ime i prezime: Lucija Ugrina

Zagreb, 2020.

USPJEŠNOST PROGRAMA TRETMANA ZA POČINITELJE KAZNENIH DJELA S ELEMENTIMA NASILJA

Lucija Ugrina

Mentorica: Izv.prof.dr.sc. Anita Jandrić Nišević

Modul: Odrasli (Počinitelji kaznenih djela)

SAŽETAK

S obzirom na učestalost počinjenja kaznenih djela s elementima nasilja te posljedica takvih kaznenih djela javila se potreba za provedbom primjerenih programa tretmana namijenjenih populaciji počinitelja kaznenih djela s elementima nasilja. Upravo se počinitelji kaznenih djela s elementima nasilja smatraju se jednom od najopasnijih skupina te izazivaju strah među pripadnicima opće populacije. S vremenom se uvidjelo da zatvaranje takve populacije počinitelja neće rezultirati prevencijom recidivizma u smislu počinjena iste vrste kaznenog djela već je potrebno naglasak staviti na tretmanski rad sa takvom populacijom. Također, postoji vrlo malo istraživanja kao i evaluacija istraživanja o uspješnosti programa tretmana za počinitelje kaznenih djela s elementima nasilja. S obzirom na kratak pregled već kreiranih i u praksi često korištenih programa namijenjenih počiniteljima kaznenih djela sa elementima nasilja, kao i istraživanja koja su za cilj imala evaluaciju istih, primjećuje se nedovoljna istraženost određenih aspekata. Primjerice, imamo informacije o tome u kojoj mjeri je provedba programa utjecala na smanjenje recidivizma, ali ponestaje informacija o tome koje su se tretmanske metode pokazale kao ključne u smanjenju recidivizma, tj. ključno istraživačko pitanje bi bilo što je ono što uistinu pridonosi uspješnosti programa za počinitelje kaznenih djela s elementima nasilja. Shodno svemu navedenom, pregledom nalaza postojeće literature koja se bavi ovom problematikom, svrha rada je opisati i konceptualizirati koje su se tretmanske metode u radu sa počiniteljima kaznenih djela s elementima nasilja pokazale kao uspješne u smanjenju recidivizma kako bi se identificirale one tretmanske metode koje bi se trebale više integrirati u praksi, a cilj rada je istražiti i konceptualizirati uspješnost tretmanskih ishoda s obzirom na korištene tretmanske metode kod počinitelja kaznenih djela s elementima nasilja.

Ključne riječi: Počinitelji kaznenih djela s elementima nasilja, karakteristike počinitelja, tretmanske potrebe, uspješnost programa tretmana

THE PERFORMANCE OF THE TREATMENT PROGRAM FOR CRIMINAL OFFENSES OF VIOLENCE

Lucia Ugrina

Mentorica: Izv.prof.dr.sc. Anita Jandrić Nišević

Module: Adults (Offenders)

ABSTRACT

Given the frequency of the commission of offenses with elements of violence and the consequences of such offenses, there is a need to implement appropriate treatment programs aimed at the population of offenders with elements of violence. It is precisely the perpetrators of crimes with elements of violence that are considered one of the most dangerous groups and cause fear among members of the general population. Over time, it was realized that incarceration of such a population of perpetrators would not result in the prevention of recidivism in the sense of committing the same type of crime, but the emphasis should be placed on treatment work with such a population. Also, there is very little research as well as evaluation of research on the effectiveness of treatment programs for offenders with elements of violence. Given the brief overview of programs already created and commonly used for perpetrators of criminal offenses with elements of violence, as well as research aimed at evaluating them, there is insufficient research on certain aspects. For example, we have information about the extent to which program implementation has led to a reduction in recidivism, but there is a lack of information on which treatment methods have proven to be crucial in reducing recidivism, ie a key research question would be what truly contributes to the success of the program for offenders with elements of violence. Against this background, reviewing the findings of the existing literature addressing this issue, the purpose of this paper is to describe and conceptualize which treatment methods in dealing with offenders with elements of violence have proven successful in reducing recidivism in order to identify those treatment methods that would The aim of the paper is to investigate and conceptualize the success of treatment outcomes with regard to the treatment methods used in offenders with elements of violence.

Keywords: Offenders with elements of violence, characteristics of offenders, treatment needs, success of treatment programs.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Agresija i nasilje	1
3. Etiologija, oblici i posljedice nasilja	4
4. Teorijski pristupi u objašnjenju nasilja.....	7
4.1. <i>Biološke teorije</i>	7
4.1.1. <i>Sindrom prekobrojnog Y kromosoma</i>	7
4.1.2. <i>Teorija nasljeđa</i>	7
4.2. <i>Bihevioralne teorije</i>	8
4.2.1. <i>Teorija instinkta</i>	8
4.2.2. <i>Teorija frustracije</i>	9
4.2.3. <i>Teorija socijalnog učenja</i>	9
4.2.4. <i>Teorija racionalnog izbora</i>	10
4.3. <i>Sociološke teorije</i>	11
4.3.1. <i>Teorija diferencijalne asocijacije i identifikacije</i>	11
4.3.2. <i>Teorija etiketiranja</i>	11
4.3.3. <i>Teorija socijalne dezorganizacije</i>	12
4.3.4. <i>Teorija rutinskih aktivnosti</i>	12
4.4. <i>Teorije individualnih razlika</i>	13
4.4.1. <i>Teorija ličnosti</i>	13
4.4.2. <i>Teorija tipologije</i>	14
5. Karakteristike osobnosti počinitelja, uzroci i oblici nasilja.....	17
6. Teorijska polazišta tretmana počinitelja kaznenih djela s elementima nasilja	21
6.1. <i>Psihoedukativni model</i>	21
6.2. <i>Feministički pristup</i>	22
6.3. <i>Edukacijski pristup</i>	23
6.4. <i>Kognitivno-bihevioralni pristup</i>	24
6.5. <i>Psihodinamski pristup</i>	24
7. Procjena počinitelja nasilnih delikata.....	27
7.1. <i>Metode ocjenjivanja</i>	27
7.2. <i>Područja procjene</i>	28
7.3. <i>Kriminološke karakteristike prekršitelja</i>	28
7.3.1. <i>Kognitivni procesi</i>	29
7.3.2. <i>Deficit impulzivnosti i samoregulacije</i>	30
7.3.3. <i>Ljutnja i neprijateljstvo</i>	30

7.3.4. Empatija	31
7.3.5. Društvena kompetencija	32
7.3.6. Socijalna podrška nasilju	32
8. Primjeri programa tretmana u svijetu i Republici Hrvatskoj.....	34
8.1. <i>Trening kontrole agresivnog ponašanja – ART</i>	34
8.2. <i>Violence Prevention Unit (VPU)</i>	35
8.3. <i>The Violent Offenders Therapeutic Programme (VOTP)</i>	36
8.4. <i>Sacramento Jail, California; rano-interventni, intenzivni program</i>	36
8.5. <i>Batterer Intervention Program on Gender Violence (PRIA)</i>	37
8.6. <i>VIDO Penitentiary Program</i>	38
8.7. <i>Psihosocijalni tretman za počinitelje nasilja u obitelji</i>	38
9. Učinkovitost programa i modela	42
10. Smjernice za pružanje tretmana počinitelja nasilnih delikata.....	50
10.1. <i>Smjernice za provedbu psihosocijalnih intervencija za počinitelje nasilnih delikata u Republici Hrvatskoj</i>	51
11. Zaključak.....	53
12. Literatura	56

1. Uvod

Počiniteljima kaznenih djela s elementima nasilja smatraju se one osobe koje su barem jednom u životu počinile određeni nasilni delikt (Mejovšek i sur., 1997). U kaznena djela s elementima nasilja ubrajaju se ona kaznena djela kojima je počinitelj primjenom fizičke sile ili prijetnjom prouzročio fizičku i/ili psihičku povredu žrtve te se u skladu s time smatraju deliktima većeg stupnja društvene opasnosti (Mejovšek i sur., 1997). Počinitelji kaznenih djela s elementima nasilja izazivaju veliku pozornost medija i šire društvene zajednice osobito po pitanju toga na koji način je potrebno postupati sa takvom populacijom počinitelja nakon počinjenja kaznenih djela koje imaju teške posljedice za žrtvu (primjerice, nanošenje teških tjelesnih ozljeda ili lišavanje života). Upravo zbog takvih društvenih reakcija i zanemarivanja potrebe tretmanskog rada sa ovom populacijom počinitelja, ovaj rad biti će usmjeren na pregled postojeće literature u svrhu razumijevanja obilježja počinitelja kaznenih djela s elementima nasilja, pregleda najpoznatijih teorijskih polazišta i programa tretmana za tu populaciju počinitelja te prikaz evaluacije uspješnosti istih.

2. Agresija i nasilje

Prilikom definiranja agresije i nasilja potreban je multidisciplinarni pristup. Agresija se kao fenomen obično proučava u biomedicinskim i psihološkim kategorijama. Za razliku od agresije, koja je vezana i uz ljude i uz životinje, nasilje je vezano samo uz ljude te je, kao takvo, područje interesa brojnih znanosti, primjerice psihologije, prava, kriminologije i sociologije. Isto tako, svako nasilje se vezuje uz agresiju, ali svaka agresija se ne mora vezati na nasilje (Jukić, Savić, 2014). Iako je agresija pojam koji češće ima negativnu konotaciju, postoji i upotreba tog pojma u pozitivnom smislu. Erich Fromm (1977; prema Jukić, Savić, 2014) u svojoj „Anatomiji ljudske destruktivnosti“, tu pozitivnu konotaciju pojma agresije naziva benignom agresijom, za razliku od maligne koja je negativna i koja može imati razne destruktivne učinke. Kada je riječ o agresiji, tada se općenito misli na namjerno fizičko agresivno ponašanje usmjereno prema drugoj osobi ili osobama. Tomu je važno nadodati i činjenicu kako agresija može biti usmjerena i prema predmetima. Agresivnost je obilježje čovjeka i životinja. Naime, agresivno ponašanje životinja predstavlja reakciju na ugrožavanje opstanka ili mjesta u hijerarhiji. Kod životinja je, uz agresiju, vezano i aktiviranje mehanizma „borbe ili bijega“ što ovisi o procjeni moguće opasnosti. S druge strane, mehanizmi nastanka agresije kod ljudi puno su složeniji. Agresivnost kod ljudi, kao i kod životinja, zasnovana je

na biološkim procesima, ali je modificirana čimbenicima kulture, morala i socijalne situacije. Kada je riječ o uzrocima agresivnog ponašanja, koje se nalazi u podlozi nasilja, moderna etologija (znanost o ponašanju životinja i ljudi), ističe kako je agresija instinkt. Naime, u neuralnim centrima sakuplja se energija te dolazi do eksplozije bez stimulusa (Jukić, Savić, 2014). Prema ovoj teoriji, pojedinci nisu odgovorni za to što manifestiraju nasilje jer je sve uvjetovano biološkim čimbenicima koji su izvan kontrole samog pojedinca. S druge strane, činjenica je da čovjek nije samo biološko i nagonsko biće nego da ljudskim ponašanjem upravljaju i drugi mehanizmi pa tako postoji niz teorija koje objašnjavaju fenomen agresije i nasilja, a koje će biti predstavljene u nekom od idućih poglavlja ovog rada.

Nasilje se smatra društvenom pojavom, pa kako je to široki pojam, postoji cijeli niz definicija i teorijskih razumijevanja te pojave. Prema definiciji Svjetske zdravstvene organizacije (2002; prema Žilić i Janković, 2016), nasilje je namjerno korištenje fizičke snage i moći prijetnjom ili akcijom prema samome sebi, drugoj osobi, grupi ljudi ili cijeloj zajednici, što može rezultirati ozljedom, smrću, psihološkim posljedicama, nerazvijenošću ili deprivacijom. Cifrić (2000; prema Žilić i Janković, 2016) navodi kako je nasilje značajno naslijeđe ljudske kulture koje se tijekom povijesti pojavljuje u različitim oblicima, a reproducira se socijalizacijskim mehanizmima. Shodno toj definiciji, postavlja se pitanje je li ono posljedica ljudske agresivnosti ili destruktivnosti kulture u čijoj su povijesti uočljiva razdoblja barbariziranja kulture i civiliziranja nasilja. Također, Milašin i suradnici (2009; prema Žilić i Janković, 2016) navode da se oblici nasilja kontinuirano šire, a načini manifestacije istog postaju sve raznovrsniji. Naime, nasilje je složena pojava koja se u emocionalnom, akcijskom ili motivacijskom smislu izražava prvenstveno kao nagon, a zatim kao ljutnja, neprijateljstvo, srdžba i napad na osobu. Ono podrazumijeva šest faktora: namjeru da se povrijedi ili nanese šteta, intenzitet i trajanje, moć nasilnika, ranjivost žrtve, manjak podrške i posljedice (Zečević, 2010; prema Žilić i Janković, 2016). Deklaracija UN-a o eliminaciji nasilja nad ženama (1993; prema Žilić i Janković, 2016) definira nasilje nad ženama kao bilo kakav akt nasilja temeljen na rodu i spolu, a koji će vjerojatno za posljedicu imati fizičku, seksualnu ili psihološku štetu ili patnju žena, uključujući prijetnje takvim radnjama, prisilu ili samovoljno lišavanje slobode. Prema Popadić (2009; prema Žilić i Janković, 2016) važan element nasilja jest namjera za nanošenjem štete te se na taj način omogućava razlikovanje nasilnog ponašanja od običnih nadmetanja i slučajnih povređivanja. Kritika ovom pristupu jest ta da o namjerama pojedinaca nije moguće s pouzdanošću zaključivati. Gašić-Pavišić (2004; prema Žilić i Janković, 2016), Bronfenbrenner (2005; prema Žilić i Janković, 2016) i Nedimović,

Biro, (2011; prema Žilić i Janković, 2016) nasilje gledaju kao odraz generalne situacije u društvu jer na tu pojavu utječu događaji u političkim, socijalnim, znanstvenim, obrazovnim i ostalim strukturama društva.

Uspoređujući različite definicije koje žele objasniti pojavu agresije i nasilja, primjećujemo kako se agresija smatra biološkim mehanizmom koji postoji i kod ljudi i kod životinja u svrhu obrane i preživljavanja. S druge strane, nasilje se češće opisuje kao društveni fenomen koji je prisutan samo kod ljudskih bića, a u čijoj se podlozi uvijek nalazi agresija. Osim navedenih razlika tih dviju pojava, ključan izraz koji se koristi prilikom definiranja nasilja jest namjera. Unatoč različitim objašnjenjima pojmova agresije i nasilja, postoji zajedničko promišljanje znanstvenika o tome je li nasilje zapravo proizvod ljudske agresivnosti ili destruktivnosti civilizacije te je li nasilje zapravo agresija koja je modificirana kroz povijest brojnim socijalnim čimbenicima.

3. Etiologija, oblici i posljedice nasilja

U etiologiji nasilja dominantnu ulogu ima ličnost pojedinca te interakcija ličnosti pojedinca sa socijalnom okolinom koja može rezultirati brojnim povoljnim i nepovoljnim životnim događajima. Da bismo razumjeli nasilje, važno je uzeti u obzir uzroke istog na razini pojedinca, neposredne društvene okoline, šire društvene zajednice i kulture u najširem smislu (Čudina-Obradović, Obradović, 2006). Također, nasilje se može razumjeti jedino ako se razumije veza između višestrukih čimbenika (makrosocijalnih, psiholoških, psihosocijalnih i čimbenika povezanih sa rodnom socijalizacijom) i društvene strukture koja je stalni izvor stresa. Shodno tome, u proučavanju ove pojave neophodan je interdisciplinarni pristup koji podrazumijeva sveobuhvatno istraživanje i upoznavanje fenomenologije, etiologije, posljedica te razvoja ove pojave i njene prevencije (Mamula i sur., 2013).

Nasilje i agresija su socio-patološke pojave uvjetovane brojnim čimbenicima: mentalnom zaostalošću, poremećajima emocija, nagona, motiva, unutaršnjim i vanjskim konfliktima, slabljenjem ili slomom adaptivnih snaga, smanjenom otpornošću ili izrazitom vulnerabilnošću, siromaštvom, niskim socijalnim statusom koji su povezani sa težnjom za moći, vladanjem, promjenama osobnosti, izokrenutim sustav vrijednosti, onemogućavanjem zadovoljavanja potreba te neispunjenim očekivanjima (Mamula i sur., 2013). Isto tako, nasilje i agresija uzročno-posljedično su povezane s raznim socio-patološkim pojavama: socijalnim bolestima (somatskim, duševnim, psihosomatskim); individualnim i društvenim disfunkcijama (užom i širom socijalnom zajednicom), socio-patološkim pojavama (pušenjem, alkoholizmom, narkomanijom, seksualnim poremećajima, nasiljem) i kriminalitetom (Milinović, 2011; prema Mamula i sur., 2013). Pritom je još važno spomenuti i impulzivnost kao jedno od ključnih obilježja počinitelja kaznenih djela s elementima nasilja. Impulzivnost se odnosi na nepromišljene i nekontrolirane reakcije te burno i naglo reagiranje pojedinca (Mejovšek, 2007). Prema Bussu (1995; prema Mejovšek, 2007), osnovna obilježja impulzivnosti odnose se na nedostatak kontrole nad emocijama i potrebama, nedostatak promišljanja i nedostatak discipline. Ono je povezano s funkcioniranjem frontalnih dijelova mozga koji su povezani s reguliranjem kontrole ponašanja i planiranja. Također, Buss (1995; prema Mejovšek, 2007) je proveo i istraživanja na blizancima te je ustanovio da je impulzivnost nasljedna osobina ličnosti kod koje važnu ulogu ima interakcija nasljednih i okolinskih čimbenika (Mejovšek, 2007). Kao poremećaj, javlja se u najranijem djetinjstvu, a kada je u korelaciji s poremećajem pažnje i hiperaktivnosti dolazi do sindroma koji je dobar

prediktor delinkventnog ponašanja. Za impulzivne osobe je karakteristično da su manje sposobne inhibirati vlastito ponašanje osobito kada je riječ o nagradama te da nisu sposobni učiti na temelju kazne. Prema Whiteu i sur. (1994; prema Mejovšek, 2007) impulzivnost ima dva čimbenika, a to su impulzivnost u ponašanju i kognitivnu impulzivnost. Impulzivnost u ponašanju smatra se dobrim prediktorom delinkventnog ponašanja u adolescenciji te se smatra ključnom karakteristikom delinkvenata.

S obzirom na oblik nasilja postoje sljedeće vrste: fizičko nasilje, verbalno nasilje, socijalno nasilje, seksualno nasilje i psihološko nasilje (Zečević, 2010; prema Žilić i Janković, 2016).

Svjetska zdravstvena organizacija (2002; prema Žilić i Janković, 2016), s obzirom na prirodu nasilnog čina, nasilje dijeli na: fizičko koje podrazumijeva primjenu sile bez obzira je li ili nije nastupila tjelesna ozljeda (guranje, udaranje, fizičko sprječavanje kretanja, gađanje predmetima i slično), seksualno nasilje koje se odnosi na bilo koji seksualni čin ili pokušaj ostvarivanja seksualnog čina, neželjeni seksualni komentar i slično te psihičko nasilje koje podrazumijeva primjenu psihičke prisile koja je uzrokovala osjećaj straha, ugroženosti, povrede dostojanstva, verbalno nasilje i slično.

Prema Zečeviću (2010; prema Žilić i Janković, 2016), nasilna ponašanja mogu se podijeliti na različite načine, tj. s obzirom na funkciju, njihov oblik i usmjerenost. Prema Zečeviću (2010; prema Žilić i Janković, 2016), nasilje s obzirom na funkciju dijeli se na: instrumentalno (ono kojim se želi nešto dobiti) i neprijateljsko (ono kojim se drugome želi nanijeti bol). Ovdje treba dodati i djelovanje usmjereno ostvarenju legitimnih prava (na život, slobodu, zadovoljavanje bazičnih potreba) nasilnim sredstvima što ujedno potiče i na razmišljanje i raspravu o „dopuštenom“ i „nedopuštenom“ nasilju, odnosno sredstvima postizanja nekog cilja. S obzirom na način počinjenja Zečević (2010; prema Žilić i Janković, 2016) dijeli nasilje na direktno (ono koje je usmjereno izravno na osobu ili više osoba kojima se želi nanijeti bol i na stvari koje se želi uništiti ili oštetiti) i indirektno (ono koje je usmjereno prema supstituiranim ciljevima).

Obitelj je temeljni čimbenik razvoja zdrave, zrele i otporne ličnosti, a tome treba dodati postojanje i one neuravnotežene, neprilagođene, nezrele i neotporne ličnosti prema nepovoljnim utjecajima okoline. Djeca koja češće doživljavaju nasilje češće su i sama nasilna prema drugoj djeci. To je podatak značajan za razumijevanje psihološkog aspekta pojave nasilja, kao i za utvrđivanje uzročno-posljedične veze između doživljenog i počinjenog nasilja (Dankić i sur., 2004; prema Žilić i Janković, 2016). Intervencije koje potiču sigurnu, stabilnu i

nježnu povezanost djeteta s roditeljima u ranoj dobi mogu prevenirati agresivnost (Svjetska zdravstvena organizacija, 2010; prema Žilić i Janković, 2016). Aktivnosti, uloge i relacije s drugim ljudima unutar životnih konteksta određuju razvoj pojedinca tako što širi konteksti (npr. škola, lokalna zajednica, država i sl.) uzrokuju promjene u sustavu osobe, a promjena sustava dovodi do promjene ponašanja (Bronfenbrenner, 2005; prema Žilić, Janković, 2016). U teoriji ekoloških sustava Bronfenbrenner (2005; prema Žilić, Janković, 2016) zaključuje da postoji pet ekoloških sustava (biosustav, mikrosustav, mezosustav, egzosustav i makrosustav) između kojih postoji složena interakcija koja ima snažan utjecaj na razvoj pojedinca. Stoga, agresivnost kao ekološki fenomen predstavlja naglašavanje složene interakcije intraindividualnih i interindividualnih varijabli (Popadić, 2009; prema Žilić, Janković, 2016). Individualne karakteristike su pod utjecajem različitih ekoloških konteksta, poput škole, vršnjačkih grupa, šire zajednice i slično (Bronfenbrenner, 2005; prema Žilić, Janković, 2016). U određivanju individualnih karakteristika pojedinca, glavnu ulogu ima obitelj u svom biološkom, psihološkom i socijalnom funkcioniranju. U brojnim teorijskim razmatranjima, uočava se nekoliko grupa čimbenika koji se smatraju rizičnima za razvoj nasilnog ponašanja: obiteljski i genetski faktori, poremećena socijalna kognicija, socio-ekonomski status obitelji, interpersonalni utjecaji, pripadnost grupama vršnjaka problematičnog ponašanja, utjecaj mas-medija i širi kulturološki faktori (Nedimović, Biro, 2011; prema Žilić, Janković, 2016).

4. Teorijski pristupi u objašnjenju nasilja

Neke od najznačajnijih teorija koje nastoje objasniti fenomen nasilja su: biološke teorije, bihevioralne teorije, instinktivističke teorije, teorije koje agresiju objašnjavaju reakcijom na određenu situaciju, teorije socijalnog učenja, kognitivne teorije i biološke teorije.

4.1. Biološke teorije

Biološke teorije smatraju da je određena biološko-fiziološka struktura uzrok agresivnog ponašanja (Milašin i sur., 2009).

4.1.1. Sindrom prekobrojnog Y kromosoma

Sindrom prekobrojnog Y kromosoma ili XYY sindrom odnosi se na kromosomsku aberaciju koja je prisutna kod osoba muškog spola. Osobe sa dijagnozom sindroma prekobrojnog Y kromosoma imaju veću razinu testosterona koja rezultira agresivnim ponašanjem. Također, te osobe manifestiraju niz ponašajnih problema poput antisocijalnog ponašanja, hiperaktivnosti, impulzivnog reagiranja i poremećaja pažnje (Mejovšek, 1995). U općoj populaciji, sindrom prekobrojnog Y kromosoma je 1 na 1000 muškaraca. U Danskoj je provedeno istraživanje na osobama sa XYY sindromom te je ono pokazalo da te osobe iskazuju veću razinu agresivnosti od kontrolne skupine sa normalnim (XY) kromosomima te su osobe sa XYY kromosomom više rastle od kontrolne skupine. Također, kod pojedinca sa dijagnozom sindroma prekobrojnog Y kromosoma, uočena je povijest nasilnog ponašanja i impulzivnog reagiranja na frustracije kao i nemogućnost odgode zadovoljstva (Hagerman, 1999).

4.1.2. Teorija nasljeđa

Cesare Lombroso smatra se jednim od prvih istraživača uloge nasljeđa kao uzroka kriminalnog ponašanja. Osim njega, i drugi autori su željeli dobiti odgovor na pitanje nasljeđuje li se zločin sam po sebi ili postoji određena sklonost zločinu. Henry Goddard i Richard Dugdale ispitivali su rodoslovlje obitelji u kojima je veliki broj članova iskazivao sklonosti kriminalnom ponašanju. Goddard (1912; prema Dragičević Prtenjača, 2014) je proučavanjem rodoslovlja obitelji Kallikak zaključio kako većina članova te obitelji manifestira delinkventna ponašanja (prostitucija, alkoholizam, kriminalitet) te je na temelju toga dokazao genetsku sklonost delinkventnom ponašanju. Isto tako, Richard Dugdale (1877; prema Dragičević Prtenjača, 2014) je proučavao rodoslovlje obitelji Jukes te je zaključio kako 537 članova, od ukupno 1200 članova obitelji Jukes, manifestira kriminalno ponašanje (prostitucija, kriminal, krađa, ubojstvo i prijestupništvo) (Dragičević Prtenjača, 2014). Osim

toga, neki autori su pokazali interes za istraživanjem blizanaca. Njemački psihijatar Yohannes Lange (1934; prema Singer, 1996) je na uzorku od 30 parova blizanaca (od kojih je njih 13 bilo jednojajčanih), ustanovio da je 10 osoba koje su pripadale u skupinu jednojajčanih blizanaca već bilo u kaznionici dok je kod dvojajčanih blizanaca samo u dva slučaja jedan od blizanaca izdržavao kaznu zatvora (Singer, 1996).

4.2. Bihevioralne teorije

U bihevioralne teorije koje mogu doprinijeti objašnjenju nasilnog ponašanja ističu se teorija instinkta, teorija frustracije, teorija socijalnog učenja i teorija racionalnog izbora.

4.2.1. Teorija instinkta

Instinktivističke teorije ističu kako je agresivno ponašanje posljedica instinkta koji je stabilni biološki pokretač. Unutar skupa instinktivističkih teorija postoje tri teorije:

Prva teorija unutar skupa instinktivističkih teorija je psihodinamska teorija koja je utemeljena na Freudovom učenju o nagonima i čovjekovoj težnji da ih zadovolji. Postoje dva osnovna nagona, a to je konstruktivni eros koji se manifestira kao nagon za životom, rastom, reprodukcijom i razorni tanatos koji se manifestira kao nagon za smrću te koji različitim mehanizmima sve oko sebe nastoji destruirati. Ta dva instinkta neprestano su u međusobnom sukobu pri čemu instinkt smrti vodi prema autoagresiji i autodestrukciji, ali pod utjecajem instinkta života biva preusmjeren prema drugim ljudima. Prema Freudu, čovjekovim ponašanjem upravljaju instinkti koji su izvan njegove kontrole pa je destruktivnost tendencija koja je urođena svakom čovjeku (Mejovšek, 1995). Prema psihodinamskoj teoriji, agresija je mentalni fenomen koji se izražava u interpersonalnim odnosima, a predstavlja odgovor na neodgovarajuća vanjska i unutarnja ograničenja ili nedostatak kontrole u postizanju zadovoljstva. Psihodinamska teorija objašnjava i neodgovarajuće emocionalne reakcije usmjerene prema drugome umjesto fizičke reakcije (premještena agresija). Naime, agresivni instinkt postoji u svakom čovjeku te ukoliko agresija nije usmjerena prema drugoj osobi, odnosno ukoliko je internalizirana, posljedica je nezadovoljstvo. Također, Anna Freud spominje tzv. „hidraulički model“ prema kojem, ukoliko se agresivna energija ne manifestira prema van, ona se akumulira sve do trenutka do kojeg je više nije moguće kontrolirati što rezultira agresivnom reakcijom unatoč svim preprekama (Žužul, 1986; prema Mejovšek, 1995). Slično navodi i Lorenz (2004) prema kojem se agresivna energija nakuplja sve dok se ne javi podražaj koji potiče eksploziju agresivnosti. On također navodi kako je agresivni

instinkt urođen ljudima i životinjama (Mejovšek, 1995). Prema ovoj teoriji, agresija je instinkt koji služi preživljavanju pojedinca, ali može biti i destruktivne prirode (Lorenz, 2004).

4.2.2. Teorija frustracije

Martinjak i Odeljan (2016) frustraciju definiraju kao stanje osjećajne nelagode, nezadovoljstva i napetosti koje je izazvano preprekama u ostvarenju nekog cilja ili potrebe. W. I. Thomas klasificirao je izvore frustracije pomoću tzv. „četiri želje“ : želja za sigurnošću, želja za novim iskustvima, želja za priznanjem te želja za uzvraćanjem (Singer, 1996). Dollard navodi kako je agresija posljedica frustracije (Singer, 1996) te ističe kako razočaravajući doživljaji ne moraju uvijek izazvati otvorenu agresiju već samo osjećaj agresivnosti (Martinjak, Odeljan, 2016). Leonard Berkowitz (1962; prema Žilić, Janković, 2016) je modificirao Dollardovu teoriju frustracije te navodi kako frustracija ne dovodi izravno do agresivnog čina već ona stimulira osjećaj ljutnje odnosno bijesa. Važnost pridaje i agresivnim znakovima, odnosno, podražajima iz okoline koji su klasičnim uvjetovanjem povezani s agresivnim reakcijama pomoću kojih je moguće predviđanje agresivnog ponašanja. Na taj način Berkowitz pridonosi jasnijem razumijevanju teorije frustracije te navodi da agresivno ponašanje ne mora uvijek biti posljedica frustracije (Berkowitz, 1962; prema Žilić, Janković, 2016).

4.2.3. Teorija socijalnog učenja

Albert Bandura smatra da se sklonost agresiji stječe posredno, kroz oponašanjem agresivnog ponašanja i neposredno, kroz nagrađivanje određenog agresivnog ponašanje (Bandura, 1982). On objašnjava agresivno ponašanje na način da se ono uči promatranjem agresivnog ponašanja drugih osoba. Ova teorija razvila se na temelju četiri osnovna procesa koja dovode do agresivnog ponašanja. Prvo, agresivni model može izazvati kod promatrača asocijacije na prošla potkrepljenja te potaknuti pojavu agresivnog ponašanja. Drugo, ako je ponašanje modela na bilo koji način nagrađeno, promatrač može steći dojam da je takvo ponašanje prihvatljivo, a u nekim situacijama i poželjno. Treće, promatranje agresivnog ponašanja kod promatrača izaziva emocionalno uzbuđenje, pa može izazvati i agresivne odgovore. Četvrto, kod promatrača je usađena težnja za uporabom istih sredstava za postizanje nekog cilja koje upotrebljava model, bez obzira na to jesu li ta sredstva agresivna ili ne.

Prethodno opisana četiri procesa koja dovode do agresivnog ponašanja, a na temelju kojih se razvila teorija socijalnog učenja, imaju zajedničko obilježje koje se odnosi na to da će promatranje agresivnog modela dovesti do agresivnog ponašanja ukoliko je takvo ponašanje

nagrađeno pa čak i tretirano indiferentno ili je omogućilo postizanje nekog cilja. Također, model može biti bliska osoba, lik iz filma ili mašte, a što je model bliži promatraču to će i njegovo ponašanje imati veći utjecaj na ponašanje promatrača. Također, transgeneracijski prijenos nasilja događa se jer dijete počinje prihvaćati agresivne oblike ponašanja kao prikladne u rješavanju problema te iste integrira i u svoje intimne veze (Dodaj i sur., 2017). Saznanja o postojanju transgeneracijskog prijenosa nasilja potvrđena su brojnim empirijskim istraživanjima. Unatoč tome, nedostaju objašnjenja procesa razvoja i/ili održavanja nasilnog ponašanja u odnosu. Shodno tome, Riggs i O’Leary (1989; prema Dodaj i sur., 2017) su razvili tzv. pozadinsko-situacijski model koji uz elemente nasilja u djetinjstvu uključuje i ostale proksimalne i situacijske čimbenike nasilja. Prema ovom modelu, postoje pozadinske i situacijske odrednicama nasilja u partnerskim vezama. Pozadinske odrednice podrazumijevaju povijesne, društvene i individualne karakteristike koje određuju agresivne obrasce ponašanja pojedinca dok situacijski čimbenici utječu na to hoće li doći do pojave nasilja u intimnim vezama, a uključuju zlouporabu sredstava ovisnosti, zadovoljstvo vezom, vještine rješavanja problema i konfliktnih situacija, komunikacijske vještine, i slično. Autori navode važnost interakcije pozadinskih i situacijskih čimbenika u objašnjenju pojave nasilja u intimnim vezama te na taj način omogućava više holistički pristup u predviđanju nasilja u intimnim vezama. Teorije socijalnog učenja imale su značajan doprinos u razvoju preventivnih programa koji su utemeljeni na osnovnim postavkama kognitivno-bihevioralne terapije (Dodaj i sur., 2017). Međutim, kao nedostatak pozadinsko-situacijskog modela navodi se nedovoljan broj kognitivnih medijator varijabli (npr. stavovi prema nasilju) te internalnih okidača za nasilje u vezama (npr. nesiguran stil privrženosti) u objašnjenju odnosa situacijskih, pozadinskih i povijesnih faktora te nasilja u intimnim vezama. Također, teorije socijalnog učenja ne objašnjavaju promjene u nasilnom ponašanju tijekom vremena pa intervencijski programi koji su utemeljeni na postavkama ovih teorija nisu se pokazali učinkoviti u radu s pojedincima koji su nasilni prema partneru i koji održavaju takvo ponašanje.

4.2.4. Teorija racionalnog izbora

Osnovno polazište teorije racionalnog izbora je donošenje odluke pojedinca za počinjenjem kaznenog djela pri čemu se nalaze u situaciji biranja između alternativa. Odluka o tome hoće li počinuti kazneno djelo ili ne ovisi o kognitivnoj obradi postojećih informacija, odnosno o procjeni rizika izvršenja kaznenog djela i očekivane nagrade. Naime, prijestupnici će uvijek nastojati izabrati onu metu koja zahtijeva najmanje napora i rizika, a donosi najveću korist

(Milić, 2014). Očekivana nagrada odnosi se, ne samo na materijalnu dobit već i na onu nematerijalnu poput osvete, uzbuđenja, reputacije, statusa, osjećaja uspjeha i slično.

Isto tako, u 20-om stoljeću pojavljuju se dvije teorije koje agresiju objašnjavaju reakcijom na situaciju. „Environmentalisti“, za razliku od „instinktivista“ tvrde da čovjekovo ponašanje oblikuje okolina, društvo i kultura u kojoj živi, a prosvjetitelji kažu da je čovjek po prirodi dobar i racionalan, da su za njegovo loše ponašanje krivi loši primjeri, odgoj, institucije. Slično je i kognitivno-bihevioralno objašnjenje agresije (Žilić, Janković, 2016). Agresivno ponašanje stječe se, kao i ostali oblici socijalnog ponašanja, obično promatranjem ili osobnim iskustvom. Čovjek čini, osjeća i misli na način koji se pokazao uspješnim u postizanju onoga što želi. U skladu s tim, ukoliko agresijom dobije ono što želi, bit će agresivan.

4.3. Sociološke teorije

U sociološke teorije koje mogu doprinijeti objašnjenju i razumijevanju nasilnog ponašanja ubrajaju se teorija diferencijalne asocijacije i identifikacije, teorija etiketiranja, teorija socijalne dezorganizacije, teorija rutinskih aktivnosti

4.3.1. Teorija diferencijalne asocijacije i identifikacije

Edwin Sutherland je razvio teoriju diferencijalne asocijacije na temelju proučavanja utjecaja sredine i skupina na razvoj pojedinca, kao i njegovog delinkventnog ponašanja. Prema ovoj teoriji, kriminalno ponašanje se uči u interakciji s drugim osobama pri čemu bliske grupe imaju iznimnu važnost (Singer, 1996). Na temelju teorijskih postavki Eve (1975; prema Singer, 1996) je na temelju vlastitog istraživanja zaključio kako u većini slučajeva skupina vršnjaka predstavlja onu sredinu u kojoj se „uči“ kriminalno ponašanje. Upravo su za njih karakteristična najveća odstupanja od društvenih normi i poticaji za ista te prisutnost najviše modela delinkventnog ponašanja (Singer, 1996).

4.3.2. Teorija etiketiranja

G. H. Mead smatra se začetnikom prvotne teorije etiketiranja. S vremenom je ova teorija doživjela brojne promjene pa postoji nekoliko pravaca prvotne teorije. To su: utemeljena teorija etiketiranja i teorija posramljivanja (Kamenov, Majdak, 2010). Utemeljena teorija etiketiranja vezuje se za teoriju simboličkog interakcionizma prema kojoj je društvena stvarnost rezultat društvene simboličke interakcije. Simbolična značenja bi se odnosila na predodžbu društva o ponašanju određene osobe. Naime, ponašanje u skladu s time kako ih drugi vide može navesti pojedince da se ponašaju istovjetno sa datom etiketom (Maruna,

2001; prema Kamenov, Majdak, 2010). Upravo to može za posljedicu imati nagomilavanja nepovoljnog ponašanja ili uključivanja u kriminalne mreže (Hirschfield, 2004; prema Kamenov, Majdak, 2010). Prema teoriji posramljivanja, posljedica etiketiranja i stigmatizacije jest sram koji može biti dobar ili loš, a ima ključan utjecaj na razvoj identiteta i savjesti. Sram u dobrom smislu može imati pozitivno djelovanje na promjenu ponašanja i reintegraciju dok formalno etiketiranje vodi ka stigmatizaciji koja vodi ka većem riziku za počinjenje kaznenih djela (Kamenov, Majdak, 2010). Formalno etiketiranje vodi k odbacivanju osobe od strane prosocijalne grupe ljudi, a tada ta osoba, kako bi se osjećala prihvaćenom, obično nalazi grupu istih takvih etiketiranih osoba koje su se poistovjetile sa etiketom. Osobi koja je stigmatizirana ograničene su legalne mogućnosti ostvarenja nekih ciljeva, a to ju potiče da se udruži s drugima koji su u sličnim situacijama i koji će prihvatiti njeno ponašanje, što potiče vršenje kaznenih djela te pribjegavanje subkulturalnim grupama (Kamenov, Majdak, 2010).

4.3.3. Teorija socijalne dezorganizacije

Teorija socijalne dezorganizacije proizašla je iz Čikaške sociološke škole 20-ih godina prošlog stoljeća, a osnovna pretpostavka jest smanjenje utjecaja postojećih društvenih pravila ponašanja na pojedince unutar grupe. Ova teorija ističe da uzroke delinkvencije ne treba tražiti na individualnoj razini već ih je potrebno razumjeti kao normalan odgovor pojedinca na abnormalne socijalne uvjete. Stoga, kada dolazi do neizravnog gubitka sposobnosti djelovanja institucija u zajednici, pojedinci pokazuju neograničenu slobodu izražavanja svojih želja što često rezultira delinkventnim ponašanjem (Short, 1973; prema Wong, 2002). Sociolozi Clifford R. Shaw i Henry D. McKay pokušali su objasniti kako je kriminalitet uobičajen odgovor na socijalna, strukturna i kulturna obilježja zajednice. Nakon provedene prostorne analize grada Chicaga te praćenjem stope delinkvencije na određenim područjima grada, utvrdili su da je delinkvencija vezana za susjedstvo te da nije rezultat osobnih karakteristika ljudi koji su u njima živjeli već posljedica obilježja okoline (Wong, 2002).

4.3.4. Teorija rutinskih aktivnosti

Lawrence E. Cohen i Marcus Felson, predstavnici teorije rutinskih aktivnosti, ističu utjecaj nedostatka socijalne kontrole na pojavu kriminalnog ponašanja. Temelj kriminalnog ponašanja prema ovoj teoriji leži u okolnostima počinjenja kaznenog djela, a one obuhvaćaju motiviranog počinitelja, pogodnu metu te nedostatak odgovarajuće socijalne kontrole koja bi mogla odvratiti počinitelja od izvršenja kaznenog djela (Butorac, 2011). Ova teorija polazi od toga da većina ljudi sve svoje aktivnosti obavlja u nekoliko ograničenih, njima najdostupnijih,

područja i to: područje gdje žive, gdje rade, gdje stupaju u društvenu interakciju sa drugim ljudima i sl.. Tako se prema ovoj teoriji pretpostavlja da se i kriminalne aktivnosti počinitelja po vremenskom i prostornom rasporedu djelovanja vrlo malo razlikuju od ostalih aktivnosti te osobe. Ova teorija značajna je za objašnjenje počinjenja nasilnih kaznenih djela, osobito obiteljskih ubojstava. Horvatić (1998; prema Kondor-Langer, 2015) navodi kako se i do 70% ubojstava događaju u obiteljskom krugu, u krugu srodnika, ljubavnih parova te u krugu međusobno poznatih osoba kao što su prijatelji, suradnici na poslu, susjedi i sl., ali i u okolini poznatoj počinitelju.

4.4. Teorije individualnih razlika

Razvijen je veći broj teorijskih pristupa koji pokušavaju objasniti nasilje u vezama osobinama ličnosti počinitelja nasilja. U literaturi se najčešće navode dvije skupine teorija, od kojih je prva tzv. teorija ličnosti, a druga je teorija tipologija. Ove teorije dijele jednu zajedničku hipotezu, a to je da su neodgovarajući stil privrženosti, iskustva nasilja u djetinjstvu i/ili impulzivnost u osnovi nasilnog ponašanja u intimnim vezama (Dodaj i sur., 2017).

4.4.1. Teorija ličnosti

U okviru teorije ličnosti nasilno ponašanje u vezama promatra se u kontekstu osobnih faktora. Najpoznatiji teorijski model ličnosti je Duttonov model granične organizacije ličnosti koji pretpostavlja da razvoju nasilnog ponašanja u intimnim vezama doprinosi nesiguran stil privrženosti, svjedočenje nasilju u djetinjstvu i osjećaj srama razvijen u djetinjstvu/adolescenciji (Dutton, 1995; prema Dodaj i sur., 2017). Spomenuta iskustva stvaraju tzv. „nasilnu ličnost“ koju karakterizira dominantno granična organizacija ličnosti, koja posljedično doprinosi pojavi nasilja u vezama. Glavne značajke granične organizacije ličnosti jesu nestabilnost u interpersonalnim odnosima, samoranjavanje, izrazita ljutnja i impulzivnost. Pojedinci s ovakvom organizacijom ličnosti u situaciji prijetnje imaju tendenciju impulzivnog fizičkog reagiranja (Dutton, 1995; prema Dodaj i sur., 2017). Mnoga empirijska istraživanja pokazuju da je nasilje u vezama povezano s poremećajima ličnosti (npr. bipolarnim poremećajem, shizoidnim poremećajem i sl.) (Dodaj i sur., 2017). Istraživanje provedeno kod nas pokazuje da one koji su nasilni u vezama karakterizira viša socioseksualnost i viša psihopatija (Hudek-Knežević i sur., 2012; prema Dodaj i sur., 2017). Teorija ličnosti specificirala je osobine ličnosti koje karakteriziraju počinitelja nasilja u vezama i tako stvorila osnovu za razumijevanje osobnih odrednica nasilja. Međutim, najveći propust ove teorije se odnosi na nemogućnost razumijevanja kombinacija osobnih i

situacijskih faktora koji doprinose nasilju. Ovaj nedostatak je prepoznat kao problem te je poslužio kao osnova za razvijanje novog teorijskog pristupa.

4.4.2. Teorija tipologije

Teorija tipologije počinitelja nasilja predstavlja proširenje teorije ličnosti. Holtzworth-Munroe i Stuart (2000; prema Dodaj i sur., 2017) podržavaju pretpostavku o povezanosti stilova privrženosti, iskustva nasilja u djetinjstvu i crta ličnosti s nasilnim ponašanjem. Za razliku od teorije ličnosti, Holtzworth-Munroe i Stuart (2000; prema Dodaj i sur., 2017) daju kategorizaciju počinitelja nasilja u različite skupine s obzirom na individualne i situacijske odrednice nasilja. Prema teoriji tipologije, nasilje u intimnim vezama definirano je pomoću tri distalna i četiri proksimalna faktora. Tri distalna faktora koja određuju pojavu nasilja u vezama su genetski faktori, rana iskustva nasilja u obitelji i rana iskustva nasilja s vršnjacima. Proksimalni faktori nasilja uključuju nesiguran stil privrženosti, impulzivnost, nerazvijene socijalne vještine i pozitivne stavove prema nasilju nad ženama. S obzirom na kombinaciju distalnih i proksimalnih faktora moguće je razlikovati tri tipa počinitelja nasilja: obiteljski podtip, disfornični/granični podtip i nasilan/antisocijalni podtip počinitelja nasilja. Prvi podtip sklon je umjerenom ili slabom nasilju u intimnim vezama i nema prisutne znakove patologije već probleme s privrženošću. Drugi granični podtip pribjegava umjerenom i/ili intenzivnom nasilju i karakterizira ga granični profil crta ličnosti. Treći nasilni/antisocijalni podtip počinitelja nasilja također pribjegava umjerenom i/ili intenzivnom obliku nasilja, te uz psihopatološke crte ličnosti ima izražena negativna obiteljska iskustva i sklonost rizičnim ponašanjima (Holtzworth-Munroe i sur., 2000; prema Dodaj i sur., 2017). Empirijska potvrda teorije tipologije potvrđuje tri podtipa počinitelja nasilja, uz postojanje dodatnog podtipa definiranog kao počinitelj nizak na antisocijalnom ponašanju. Riječ je o podtipu počinitelja kojeg karakteriziraju prosječni rezultati na antisocijalnim mjerama ličnosti, na mjerama nasilja općenito i nasilja u intimnim vezama. Monson i Langinrichsen-Rohling (2002; prema Dodaj i sur., 2017) su, uz tipološku potvrdu počinitelja nasilja, utvrdili postojanje spolnih razlika u podtipovima graničnog i antisocijalnog profila počinitelja. U podskupini disforničnog/graničnog podtipa utvrđena je veća zastupljenost žena u odnosu na muškarce. S druge strane, muškarci su značajno više zastupljeni u tipologiji antisocijalnog profila u usporedbi sa ženama. Istraživanje Foshee i sur. (2007; prema Dodaj i sur., 2017) nije potvrdilo tipološku klasifikaciju predloženu od strane Holtzworth-Munroe i suradnika (2000; prema Dodaj i sur., 2017) na uzorku mladih u dobi od 17 i 18 godina. Prema nalazima ovih autora, na uzorku djevojaka su utvrđene četiri kategorije počinjenja nasilnog ponašanja:

„patrijarhalni terorizam“ (nasilno ponašanje prema muškarcima koji su ih kontrolirali ili zlostavljali), „bijesni odgovor“ (odgovor na određenu situaciju ljutnjom bez povijesti iskustva zlostavljanja od strane partnera), „etičko primjenjivanje“ (nasilno ponašanje u svrhu ukazivanja partnerima na pogreške koji su učinili varajući ih, pijući i slično) i na kraju „prvi agresivni odgovor“ (korištenje nasilja kao odgovor na nasilno ponašanje od strane njihovog partnera prema njima po prvi put ili jedini put). Za razliku od djevojaka, kod mladića je identificirana samo jedna kategorija, tzv. „prevencija eskalacije“, koja predstavlja agresivno ponašanje mladića kao odgovor na nasilje počinjeno od strane partnerice ili agresivno ponašanje u svrhu prevencije nasilja od strane partnerice. Iako teorija tipologije nudi korisne informacije o obrascima i tipovima počinjenja nasilja u mladenačkim vezama, nalazi različitih istraživanja ukazuju na djelomična preklapanja različitih podtipova. Osim toga, teorija tipologije pruža nedovoljno informacija o etiologiji počinjenja nasilja, te zanemaruje socijalne faktore (npr. rodne uloge) i relacijske varijable (npr. dužinu veze) kao bitne korelate nasilja u mladenačkim vezama. U praktičnom pogledu, programi prevencije zasnovani na ovom teorijskom polazištu nisu se pokazali uspješnima.

Iako postoji niz različitih teorija unutar biopsihosocijalnog konteksta pojedinca, prethodno navedene teorije sam odabrala u prikazu rada zbog toga što smatram da je svaka od njih iznimno značajna za objašnjenje počinjenja kaznenih djela s elementima nasilja. Naime, kada je riječ o biološkoj teoriji sindrom prekobrojnog Y kromosoma, ona je razvijena na temelju istraživanja razlika između osoba sa XYY i XY kromosomom u iskazivanju agresivnosti, impulzivnog reagiranja na frustraciju i nemogućnost odgode zadovoljstva, a sve su to ključna obilježja počinitelja kaznenih djela s elementima nasilja. Također, nemoguće je nespomenuti i teorije nasljeđa jer prilikom tretmana, kod korisnika se uzima u obzir i njegova biološka struktura te procjena iste kao statičkog ili dinamičkog čimbenika u procesu tretmana. S druge strane, razvile su se i bihevioralne teorije u svrhu objašnjenja kriminalnog ponašanja koje uzimaju u obzir čovjekove nagone i potrebe da ih zadovolji. Osim toga, one spominju i frustraciju koja je stimulira osjećaje ljutnje i bijesa koji omogućavaju predviđanje agresivnog ponašanja, a upravo to saznanje jer ono na čemu se temelje brojne tehnike prevencije agresivnog ponašanja u tretmanu. Isto tako, bihevioralne teorije predstavljaju osnovu današnjeg gledanja na nasilno ponašanje, tj. da je ono naučeno ponašanje koje pojedinac manifestira u svrhu postizanja željenog cilja. Kako se počinitelje u tretman gleda u biopsihosocijalnom kontekstu, bilo je potrebno spomenuti i sociološke teorije koje

objašnjavaju utjecaj bliskih grupa kao i funkcioniranja cjelokupnog društva i sustava na proizvodnju i održavanje kriminalnog ponašanja.

5. Karakteristike osobnosti počinitelja, uzroci i oblici nasilja

Kako bi program tretmana bio što uspješniji, potrebno je poznavati karakteristike počinitelja kaznenih djela s elementima nasilja. Postojeća literatura ukazuje na to da kod počinitelja kaznenih djela s elementima nasilja prevladava određeni poremećaj osobnosti (Jukić, Savić, 2014). U skupinu poremećaja ličnosti i ponašanja odraslih spadaju najčešći počinitelji agresivnih djela i nasilja. Posebno se kao osobe koje su sklone manifestiranju nasilnog ponašanja izdvajaju osobe s tzv. disocijalnim, odnosno asocijalnim i antisocijalnim poremećajem ličnosti. To su one osobe koje su u nekadašnjoj psihijatrijskoj literaturi označavane kao psihopati. Njihove osnovne karakteristike se ogledaju u egocentričnosti, namjeri da se njihovi zahtjevi, želje i namjere zadovolje odmah, bez odgađanja i bez obzira na posljedice. Etički socijalni nagoni su slabo izraženi kod takve populacije. Naime, oni često reagiraju impulzivno, agresivno te su nasilni. Kod njih je uočljiv nedostatak empatije te oni ne doživljavaju svjesni osjećaj krivnje, a svoje ponašanje uvijek racionaliziraju. Osnovno raspoloženje im je disforično te im je izrazito nizak prag tolerancije na frustraciju. Oni manjkavo testiraju realitet te iz vlastitog negativnog iskustva nisu sposobni izvući pouku za budućnost (Jukić, Savić, 2014).

I osobe sa drugim poremećajima ličnosti također mogu pokazivati natprosječnu razinu agresivnosti pa su česti među onima koji čine bilo kakav oblik nasilja. Osobe s graničnim poremećajem ličnosti znaju upasti u disforično stanje koje može biti pogubno ili samo za njih ili i za okolinu. Često su nasilnici i one osobe s narcističnim poremećajem ličnosti te su isti često i psihološki zlostavljači. Osobe s paranoidnim poremećajem mogu u velikoj mjeri optuživati druge za nešto provodeći nad drugima kontinuirano psihičko, ali i fizičko nasilje (Jukić, Savić, 2014). Seksualni, ali i agresivni nasilnici su često oni kod kojih je izražen poremećaj seksualne sklonosti. Ovisnici o psihoaktivnim tvarima, ali i oni koji su pod njihovim utjecajem, najčešći su nasilnici općenito, ali i najčešći nasilnici među onima koji pate od duševnih bolesti i poremećaja. Prema nekim istraživanjima, u našoj kulturi je oko 80 % svih počinitelja kaznenih djela s elementima nasilja (onih protiv života i tijela) u vrijeme počinjenja toga djela bilo pod utjecajem alkohola (Jukić, Savić, 2014). Osobe koje su ovisnici o psihoaktivnim tvarima i alkoholu ne prezaju ni od čega da bi došli do sredstva o kojem su ovisni. Ako im se bilo što ispriječi na tom putu, nastojeći tu prepreku premostiti, oni postaju agresivni. Nadalje, osobe oboljele od posttraumatskog stresnog poremećaja (PTSP-a) mogu i znaju biti nasilne. Zbog posljedica pretrpljenog stresa oni znaju biti rezignirano-sarkastični, a

onda i nasilni. Zbog izrazito niskog praga tolerancije na frustracije ti pojedinci mogu na mali povod reagirati vrlo burno i s agresijom, a posljedice mogu biti vrlo nepovoljne. Posebno agresivni i nasilni mogu biti ako se dogodi da se uz osnovni poremećaj, PTSP, razvije i ovisnost o alkoholu i drogama (Jukić, Savić, 2014).

Loeber (1990; prema Mejovšek i sur., 2001) kao značajne čimbenike u razvoju agresivnosti navodi poremećaje u ponašanju u ranom djetinjstvu, prikriveno agresivno ponašanje, poremećaje pažnje, hiperaktivnost, impulzivnost i slabe socijalne vještine. Također, navodi kako su mlade osobe koje imaju poremećene odnose s drugima (obitelji i izvan nje) sklone recidivizmu (Mejovšek i sur., 2001). Posebnost i težinu nasilnih recidivista navodi Kovčo Vukadin (1993; prema Džaja-Hajduk, 2003) navodeći kako je udio recidivista među počiniteljima nasilnih delikata dva puta veći u odnosu na udio recidivista u ukupnom broju počinitelja. Farrington (1991; prema Mejovšek i sur., 1997) obilježja počinitelja kaznenih djela s elementima nasilja, a koji su recidivisti, opisuje u okviru obiteljske dinamike pa tako navodi: strog i nekonvencionalan odgoj, kriminalitet roditelja, razdvojenost od roditelja te roditeljske konflikte. Strauss (1991; prema Mejovšek i sur., 1997), uz roditeljske konflikte navodi i fizičko kažnjavanje djeteta od strane roditelja te da djeca, koja su u djetinjstvu bila izložena fizičkom kažnjavanju, kasnije prihvaćaju nasilne oblike ponašanja kao rješavanje konflikta.

Rezultati longitudinalnog istraživanja Westa i Farringtona (1977; prema Otašević i sur., 2014) su pokazali da je agresivnost vrlo stabilna osobina ličnosti, ali i vrlo snažan prediktor kriminaliteta u odrasloj dobi na način da dječaci koji su iskazivali agresivnost već u osmoj godini, kasnije su odrastali u počinitelje nasilnih delikata. Dječaci koji su općenito bili agresivni imali su slična obilježja: neuspjeh u školi, sniženu inteligenciju, okrutno postupanje ili zanemarivanje od strane roditelja, kriminalitet roditelja te nizak socioekonomski status.

Kada je riječ o razlikama između nenasilnih i nasilnih počinitelja, Burt i Donnellan (Burt, Donnellan, 2008; prema Otašević i sur., 2014) navode kako je niska samokontrola povezana sa neagresivnim kršenjem pravila, dok se nasilna djela odnose na povećanu reaktivnost na stres. Takvi rezultati ukazuju na značajnu psihološku razliku između nasilnih i nenasilnih počinitelja, pri čemu je negativna afektivnost ključna u činjenju nasilnih djela (Burt, Donnellan, 2008; prema Otašević i sur., 2014).

Sažimajući razna istraživanja, Kovčo i Katalinić (2010) navode osnovna demografska obilježja koja se vežu uz nasilničko ponašanje: povijest nasilničkog ponašanja, mladi

neozelenjeni muškarcima, nizak socioekonomski status, mijenjanje prebivališta, povijest mentalnih bolesti. Osim demografskih obilježja, autorice navode i osobna obilježja počinitelja nasilnih delikata. To su sljedeći: nezadovoljene fizičke i emocionalne potrebe, a osobito potrebe osobnog identiteta čije nezadovoljenje dovodi do želje za dokazivanjem, premještanje ljutnje iz prijašnjih situacija u trenutne, osjećaji, stavovi i očekivanja prema određenim osobama, ustanovama i službama. Kao jedno od najvažnijih obilježja za predikciju budućeg nasilnog recidivizma, autorice navode sustav vrijednosti takvih počinitelja u kojem nasilje ima vrlo važnu pozitivnu ulogu, osobito ako uzmemo u obzir postojanje profesionalnih počinitelja čiji se vrijednosni sustav uvelike razlikuje od onog prosocijalnog (Kovčo, Katalinić, 2010). Nadalje, Džaja-Hajduk (2003) navodi kako podaci pokazuju da su nasilni delikti prije svega čin osoba mlađe životne dobi te da s povećanjem starosne dobi opada i relativni udio među takvim počiniteljima.

Osim toga, postoje i značajne razlike kod počinitelja kaznenih djela s elementima nasilja s obzirom na spol. Naime, kada je riječ o počiniteljicama kaznenih djela s elementima nasilja, njihovu osobnost karakterizira visok stupanj kompulzivnosti, histrionski poremećaj osobnosti i narcističke crte osobnosti. Osobe s histrionskim poremećajem obično zahtijevaju pažnju te pokazuju snažnu emocionalnost. Njihove emocije su plitke i učestalo se mijenjaju. Osobe s dijagnozom narcističkog poremećaja osobnosti posjeduju osjećaj grandioznosti i osobne važnosti, a istovremeno su izrazito osjetljivi na kritiku. Oba prethodno opisana poremećaja mogu biti u komorbiditetu. Počiniteljice nasilja u obitelji koje posjeduju jedan ili oba poremećaja, sklone su iskazivanju fizičkog nasilja onda kada njihove emocionalne potrebe nisu zadovoljene (Simmons i sur., 2005). Kod žena osuđenih za nasilje prisutna je povijest traumatskih iskustava, nesigurna privrženost, slaba sposobnost upravljanja emocijama, ljubomora te poremećaji osobnosti poput antisocijalnog poremećaja, graničnog poremećaja i narcističkog obrasca ponašanja (Goldenson i sur., prema Wexler, 2016). Fowler (2002, prema Simmons i sur., 2005) i Henninga i sur. (2003) u svojoj studiji navode kako su pokušaji samoubojstva i korištenje raznih farmakoloških proizvoda zastupljeniji u žena nego li u muškaraca. S druge strane, muški počinitelji kaznenih djela s elementima nasilja češće zlopotrebljavaju droge, ali kao i kod žena počiniteljica, prati ih iskustvo zlostavljanja od vlastitih roditelja i poremećaji osobnosti (Gleason, 1997, Holtzworth-Munroe i sur., 1997, Schumacher, Feldbau-Kohn, Slep, Heyman, 2001; prema Henning i sur., 2003).

Gondolf (1999; prema Simmons i sur., 2005) napominje da studije, za otprilike 80% muških počinitelja, kao ključnu karakteristiku navode poremećaje osobnosti. Muškarcima se od žena

razlikuju po tome što su više agresivno-sadistički i pasivno-agresivni (Craig, 2003; prema Simmons i sur., 2005). Nadalje, sličnost muških i ženskih počinitelja odnosi se na zavisnu osobnost tj. strah od ostavljenosti. Ovu pojavu nastoje objasniti dvije teorije, a to su teorija učenja i teorija privrženosti (nasilje u obitelji kod djeteta stvara anksioznu privrženost, tj. strah od intimnosti, nelagoda u bliskosti s drugima) (Henning i sur., 2003).

Zaključno o karakteristikama osobnosti s obzirom na spol počinitelja, primjećuje se kako među muškim i ženskim počiniteljima postoji više sličnosti nego li razlika (Hamel i sur., 2015). Značajan rizični čimbenik nasilja, kod počinitelja oba spola, je nezadovoljstvo unutar bliskog odnosa (Schumacher i sur., 2001; prema Henning i sur., 2003). Naime, nezadovoljstvo kod žena može biti potaknuto neodgovarajućim ponašanjem muškog partnera, dok nezadovoljstvo kod muškaraca može proizaći iz zabrinutosti od ostavljenosti i gubitka kontrole (Saunders, 1995, Dutton, 1999; prema Henning i sur., 2003). Isto tako, postoji obrazac u muškom nasilju, a riječ je o prisilnoj kontroli koja je originalno prezentirana u „Kotaču moći i kontrole“, a koja se manifestira se kroz izolaciju partnerice, kontrolu njezinih osobnih prihoda, aktivnosti i odluka, emocionalno zlostavljanje te umanjivanje vrijednosti partnerice (Pence, Paymar, 1993; prema Wexler, 2016).

6. Teorijska polazišta tretmana počinitelja kaznenih djela s elementima nasilja

6.1. Psihoedukativni model

Feministički psihoedukativni model smatra se najistaknutijim tipom kliničke intervencije u radu sa počiniteljima obiteljskog nasilja (Pence i Paymar, 1993; prema Babcock, Green i Robie, 2004). Babcock i sur. (2004) navode kako je ova intervencija poznatija pod nazivom Duluth model, čiji je puni naziv Duluth Domestic Abuse Intervention Project (DAIP), prema kojem je patrijarhalna ideologija te implicitno ili eksplicitno socijalno sankcioniranje muškarčeva korištenja moći i kontrole nad ženama primarni uzrok obiteljskog nasilja. Upravo je ovaj program imao najveći utjecaj na razvoj psihosocijalnih intervencija s nasilnim muškarcima u Sjevernoj Americi i Europi (Ajduković, 2004). Ovaj model razvio se 1980. godine nakon nasilnog ubojstva jedne žene i to kao poticaj za suočavanje s nasiljem u obitelji na jedan noviji način. Model je vođen od strane grupnih terapeuta koji vode vježbe sa ciljem podizanja svjesnosti, a kojima izazivaju percipirano pravo muškaraca za kontroliranjem/dominacijom nad svojim partnericama. Za sudjelovanje u ovom programu postoje određene prepreke, a to su konzumiranje alkohola i droga, neki psihološki problemi te ometajuće ponašanje u grupi. Provedba programa odvija se u zajednici, a omogućava sudjelovanje osoba koje su upućene od strane suda, kao i dobrovoljne sudionike. Program traje 26 tjedana, a uvelike naglašava potrebu za uvidom osobe u vlastito ponašanje te preuzimanjem odgovornosti za isto. Prije uključivanja u tretman od sudionika se zahtijeva potpisivanje ugovora kojim daju pristanak na to da se njihovu partnericu kontaktira kako bi se saznalo dublje o povijesti zlostavljanja (Ajduković, 2004). Osnovni alat ovog modela je tzv. „Kotač moći i kontrole“ koji ilustrira da je nasilje dio obrasca ponašanja koja uključuju zastrašivanje, privilegiju muškosti, izolaciju, emocionalno i/ ili ekonomsko zlostavljanje, a ne da je riječ o izoliranim incidentima zlostavljanja ili cikličkih eksplozija suzdržanog bijesa ili bolnih osjećaja (Pence i Paymar, 1993; prema Babcock i sur., 2004). Tretmanski cilj Duluth modela odnosi se na pomoć muškarcima u promjeni njihova ponašanja kroz korištenje ponašanja s „Kotača moći i kontrole“, a koji rezultiraju autoritarnim i destruktivnim odnosima, prema korištenju ponašanja s „Kotača jednakosti“, koja stvaraju osnovu za ravnopravne odnose. Razlog zbog kojega se ovaj model naziva psihoedukativnim jest taj što se u njemu prvo pokušava postići to da počinitelj identificira okidače svog ponašanja, prepozna emocije koje su prisutne te ga se potom poučava kako da zaustavi agresiju. Edukativni dio je ključan dio ovog modela jer je neizostavno promijeniti sustav vrijednosti

nasilnika zbog toga što je upravo to ono što dovodi do njihovog nasilnog ponašanja prema ženama. Dakle, srdžba (iako prisutna) nije ono što stoji u samoj pozadini nasilja već se puno dublje nalaze stavovi muškarca kako ima pravo kontrolirati svoju ženu i dominirati nad njome.

6.2. Feministički pristup

Osnovna pretpostavka ovog pristupa odnosi se na zaštitu žena i djece kao žrtava obiteljskog nasilja, a sa počiniteljima se tijekom tretmana nastoji postići preuzimanje odgovornosti za takvo ponašanje. Osim toga, prema feminističkom pristupu nasilje se ne shvaća samo kao oblik izražavanja ljutnje nego je ono u većoj mjeri rezultat socijalizacije u patrijarhalno orijentiranom društvu (Dutton, Sonkin, 2003). U tradicionalnim društvima dominantnu rodnu ulogu muškarca obilježava agresivnost, vodstvo i nezavisnost. Provedena svjetska istraživanja pokazuju da oni muškarci koji se ponašaju u skladu sa rodno stereotipnom ulogom su skloniji zlostavljanju svojih partnerica (Dodaj i sur., 2017). Osim toga, prema ovoj teoriji nasilno ponašanje nastaje iz potrebe za kontrolom i moći (Straus i sur., 1980; prema Dodaj i sur., 2017). Kontrola se ostvaruje ponižavanjem, socijalnom izolacijom i financijskom ovisnošću partnerice, a obično je popraćena tjelesnim ili seksualnim nasiljem. S druge strane, nasilno ponašanje od strane žena obično se promatra kao oblik samoobrane (White, 2009; prema Dodaj i sur., 2017). Rezultati empirijskih istraživanja djelomično potvrđuju pretpostavke o kontroli i moći kao motivacijskim odrednicama nasilja u partnerskim vezama. Istraživanja odnosa sociodemografskih obilježja i nasilnog ponašanja također potvrđuju pretpostavke o kontroli i moći kao motivacijskim odrednicama nasilja u partnerskim vezama te pokazuju da su niži socioekonomski status i razina obrazovanja povezani s češćim počinjenjem nasilja od strane muškaraca (Magdol i sur., 1997; prema Dodaj i sur., 2017). Ipak, postoje i rezultati nekih istraživanja koja pokazuju da su oba spola podjednako motivirana potrebom za kontrolom, ljutnjom i ljubomorom (Foshee i sur., 2007; prema Dodaj i sur., 2017). Takvi proturječni rezultati mogu se objasniti različitim pristupima ispitivanja nasilnog ponašanja. U istraživanjima koja navode podjednaku učestalost nasilnog ponašanja oba spola, obično je ispitivan oblik situacijskog/obostranog nasilnog ponašanja koji se doživljava kao manje ozbiljan.

Feministička teorija daje dobre temelje za razumijevanje nasilnog ponašanja te je upravo ona doprinijela je razvoju tzv. „Duluth“ modela koji je postao polazište svih drugih preventivnih programa. Iako je jedna od najznačajnijih teorija nasilja, navode se neki njezini

nedostaci (Bowen, 2011; prema Dodaj i sur., 2017). Prvi nedostatak se odnosi na nedovoljnu definiciju rodne uloge, nejednakosti, moći i kontrole. Drugi nedostatak odnosi se na nedovoljnu empirijsku potvrdu rezultata kao i na njihovu praktičnu vrijednost. Trećim nedostatkom smatra se zanemarivanje individualnih i odnosnih varijabli za koje je utvrđeno da imaju utjecaja na počinjenje nasilja u partnerskim vezama.

Razmišljajući o osnovnim pretpostavkama ovog pristupa, može se zaključiti kako feministički pristup ima generalizirane pretpostavke, odnosno, ne postoje znanstveni dokazi da je u svim patrijarhalnim društvima većina muškaraca nasilna. Čak i da postoje znanstveni dokazi o tome da je u svim patrijarhalnim društvima većina muškaraca nasilna, u planiranju tretmana sa počiniteljem ne bi bilo moguće odrediti individualni cilj tretmana. S druge strane, postoje znanstveni dokazi da je stupanj nasilja podjednak unutar istospolnih partnerskih odnosa (Blosnich, Bossarte, 2009, Carvalho i sur., 2011, Messinger, 2001; prema Ferreira, Buttell, 2014). U znanstvenim krugovima, danas je uvriježeno mišljenje da je rod samo jedan od niza psihosocijalnih čimbenika koji pridonose nasilju u partnerskim odnosima (Langhinrichsen-Rohling, 2010, Winstok, 2011; prema Ferreira, Buttell, 2014). svi navedeni argumenti upućuju na činjenicu da tradicionalan pristup nije dovoljno obuhvatan i ne može objasniti sve aspekte nasilnog ponašanja u partnerskim vezama, a preventivni programi utemeljeni na ovom pristupu ne daju očekivane rezultate.

6.3. Edukacijski pristup

Edukacijski pristup je model koji, za razliku tradicionalnog terapijskog pristupa, naglašava važnost edukacije počinitelja o temama diskriminacije, nejednakosti, izbjegavanju osobne odgovornosti i sličnim temama. Tretman se provodi na način da članovi grupe proučavaju način na koji socijalizacija muškaraca utječe na njihovo ponašanje nakon čega ih se podučava alternativnim načinima razmišljanja i ponašanja, a u svrhu razvoja vještina za bolje nošenje sa stresom i sukobima (Caesar, Hamberger, 1989, Correctional Service of Canada, 1988, Sonkin, Durphy, 1989, Tolman, Edleson, 1989; prema Augusta-Scott, Dankwort, 2002). Na taj način edukacijski pristup predstavlja kombinaciju socijalne kontrole i edukacije. Hotaling i Sugerman (1986; prema Augusta-Scott, Dankwort, 2002) navode kako tretmani utemeljeni na edukacijskom modelu počiniteljima omogućavaju da pričaju o vlastitim iskustvima viktimizacije i nasilja u obitelji tijekom djetinjstva čime se kod njih potiče razvoj empatije što u predstavlja dobru podlogu za prevenciju daljnjeg nasilničkog ponašanja.

6.4. Kognitivno-bihevioralni pristup

Alternativu feminističkim i psihoedukativnim pristupima predstavlja kognitivno-bihevioralni terapijski (KBT) pristup (Babcock i sur., 2004). Kognitivno-bihevioralne intervencije za počinitelje obiteljskog nasilja razvili su psiholozi, a one imaju tendenciju stavljanja nasilja u primarni fokus tretmana. Glavna pretpostavka kognitivno-bihevioralnog pristupa ogleda se u činjenici da je nasilje naučeno ponašanje, pa tako i nenasilno ponašanje prema ovom modelu može biti naučeno na sličan način (Adams, 1988; prema Babcock, 2004). Također, unutar ovog modela razmatraju se i razlozi zbog kojih se nasilje nastavlja. Naime, radi se o tome da je ono korisno za osobu koja ga koristi na način da smanjuje tjelesnu napetost, postiže „poslušnost“ žrtve, privremeno dovodi do kraja neugodne situacije, te daje zlostavljaču osjećaj moći i kontrole (Sonkin i sur., 1985; prema Babcock i sur., 2004). To jasno navodi na potrebu za time da kognitivno-bihevioralni terapeuti uče polaznike tretmana alternativama nasilnom ponašanju. Ipak, tome treba prethoditi ne samo ukazivanje na loše strane nasilja, nego i na njegove dobre strane, odnosno na navedene funkcionalne aspekte. Kako bi unaprijedili svjesnost polaznika (kognitivna razina) o alternativama nasilju, terapeuti ih poučavaju raznoraznim vještinama (komunikacije, asertivnosti, treningu socijalnih vještina), ali i tehnikama upravljanja ljutnjom („timeouti“, treninzi opuštanja, mijenjanje negativnih atribucija). Grupe koje su zasnovane na kognitivno-bihevioralnom pristupu ne bave se samo kognicijom i ponašanjem počinitelja nego se bave i emocionalnim komponentama nasilja, kao što je učenje empatije te ljubomora (Dunford, 2000; prema Babcock i sur., 2004). Isto tako, radi se i na mijenjanju stavova i vrijednosti počinitelja obiteljskog nasilja prema ženama, kao i o uporabi nasilja prema njima. Upravo zbog te komponente ovog modela, kao i činjenice da se prethodno navedeni Duluth model oslanja na naučene aspekte nasilja te na učenje adekvatnih načina ponašanja, razlike između ova dva modela postaju sve više nejasne te postoje mišljenja da se mogu kombinirano koristiti u programima osmišljenima za počinitelje obiteljskog nasilja.

6.5. Psihodinamski pristup

Psihodinamski pristup usmjeren je na osobnost i emocionalna stanja počinitelja kao ključne čimbenike za prekid manifestiranja nasilničkog ponašanja. Naime, psihodinamska teorija smatra kako je uzrok nasilničkog ponašanja nisko samopouzdanje pa stoga programi utemeljeni na psihodinamskom pristupu koriste metode prepoznavanja osjećaja smanjene muževnosti i pomirenja s tim osjećajem kako bi se smanjilo nasilničko ponašanje (Barnish, 2004; prema Hamilton i sur., 2012).

Pregledom ranije spomenutih modela, može se zaključiti da svaki od modela ima svoj doprinos u teorijskom shvaćanju nasilničkog ponašanja te u tretmanskome radu sa počiniteljima nasilnih delikata. Međutim, kao najistaknutiji tip intervencije pokazao psihoedukativni model koji je poznatiji pod nazivom Duluth model. Upravo ovaj model sadrži niz postavki koje su integrirane u psihosocijalni tretman počinitelja nasilnih delikata. Naime, ključna postavka modela odnosi se na podizanje svjesnosti počinitelja o vlastitom ponašanju, stvaranje uvida u vlastito ponašanje i preuzimanje odgovornosti za isto, a također se radi i na promjeni sustava vrijednosti počinitelja koji dovodi do nasilnog ponašanja. Također, model ističe potrebu za voditeljskim parom te podrazumijeva tretman osoba koje su upućene od strane suda, ali i one dobrovoljne. Model navodi i određene prepreke za sudjelovanjem u programu, naglašava potrebu za provedbom tretmana u zajednici te suradnju sa žrtvom, a sve je to vidljivo u strukturi psihosocijalnog tretmana za počinitelje nasilnih delikata. S druge strane, kognitivno-bihevioralni pristup navodi da je nasilje naučeno ponašanje te razmatra razloge zbog kojih se ono nastavlja. Programi zasnovani na ovom pristupu bave se kognicijom i ponašanjem počinitelja, ali i emocionalnim komponentama nasilja. Isto tako, radi se i na mijenjanju stavova i vrijednosti počinitelja obiteljskog nasilja prema ženama. Upravo zbog te komponente, razlike između psihoedukacijskog i kognitivno-bihevioralnog modela su sve više nejasne te postoje mišljenja da se mogu kombinirano koristiti u programima osmišljenima za počinitelje nasilja.

S druge strane, feministički, edukacijski i psihodinamski model pokazali su se kao neobuhvatni i generalizirani modeli pa je zbog toga upitna i uspješnost programa koji se temelje na tim modelima. Nedostatak feminističkog modela odnosi na njegove generalizirane postavke koje ne objašnjavaju sve aspekte nasilnog ponašanja te na nedovoljnu empirijsku potvrdu rezultata, kao i na njihovu praktičnu vrijednost. Kao nedostatak edukacijskog pristupa navodi se usmjerenost isključivo na edukaciju počinitelja. Naime, tretmani utemeljeni na edukacijskom modelu kod počinitelja mogu potaknuti razvoj empatije što u predstavlja dobru podlogu za prevenciju daljnjeg nasilničkog ponašanja, ali je upitno da li je samo edukacija počinitelja i razvijanje empatije dovoljno za uspješnu prevenciju njihovog nasilničkog ponašanja. Psihodinamski pristup usmjeren je na osobnost i emocionalna stanja počinitelja te na prepoznavanje osjećaja smanjene muževnosti i pomirenja s tim osjećajem kako bi se smanjilo nasilničko ponašanje. Međutim, ovaj model izostavlja edukaciju i rad sa počiniteljima na stereotipnim stavovima o muško ženskim odnosima, socijalnim vještinama, želji za moći, kontrolom i dominacijom te je upitna uspješnost programa utemeljenih na ovom

pristupu u tretmanskog smislu. U tretmanskom radu sa ovom populacijom počinitelja je potreban rad na kogniciji, emocijama i ponašanju počinitelja, a uz to je neophodno i raditi na promijeni svijesti šire zajednice. Nije dovoljna usmjerenost na samo jedan od ovih aspekata jer je u tretmanskom radu osobi potrebno pristupiti kroz biopsihosocijalni pristup. Također, nije dovoljno niti samo raditi na promjeni svijesti šire zajednice jer to nije ključan i jedini čimbenik koji je uzrok nasilnom ponašanju, ali svakako ima svoj doprinos u učestalosti pojavljivanja nasilja u društvu. Ukoliko se sve navedeno uzme u obzir, tek tada se u tretmanskom radu sa osobom može postaviti individualni cilj te odrediti kriminogene potrebe pojedinog počinitelja.

7. Procjena počinitelja nasilnih delikata

Ciljevi procjene usmjerene na tretman počinitelja kaznenih djela s elementima nasilja odnose se na razvoj konceptualnog modela počinitelja, njegove karakteristike i karakteristike počinjenog djela, određivanje koje od njih su kriminogeni čimbenici te usklađivanje karakteristika počinitelja s programom koji se njima bavi. Rad sa počiniteljima kaznenih djela s elementima nasilja predstavlja izazov u fazi procjene i/ili postupanja. Takva skupina počinitelja obično je u otporu kada je riječ o priznavanju djela i preuzimanju vlastite odgovornosti za počinjeno kazneno djelo te postizanju promjene ponašanja. Uz to, oni često iskazuju agresivni, neprijateljski ili zastrašujući interpersonalni stil ponašanja što predstavlja prepreku za dobivanje točnih informacija, osporava kreiranje izvještaja, a može biti stresno za osobu koja obavlja procjenu (Reiss, Roth, 1993; prema Polaschek, Reynolds, 2004). Također, mnogi od njih imaju široku i raznoliku povijest kriminalnog ponašanja.

Trenutno se sveobuhvatna procjena uglavnom oslanja na kliničko iskustvo i na empirijsku literaturu, a nedostaje standardiziranih mjera procjene (Popravna služba Kanade, 1995; prema Polaschek, Reynolds, 2004). Okvir koji se ovdje koristi u tu svrhu je lanac kaznenih djela (Ward i sur., 1995; prema Polaschek, Reynolds, 2004), a gdje su teme procjene strukturirane oko razumijevanja uloge razvojnih, kognitivnih, afektivnih, socijalnih/kontekstualnih i bihevioralnih čimbenika i njihove međusobne interakcije te, naposljetku, utjecaja počinitelja kaznenog djela na okolinu i vremenskog razvoja niza prekršaja (Ward i sur., 1997; prema Polaschek, Reynolds, 2004). Međutim, postoje brojne druge korisne strukture procjene (Megargee, 1995; prema Polaschek, Reynolds, 2004).

Opći cilj procjene je razviti pojedinačnu formulaciju slučaja za procijenjenog počinitelja koji će, bez obzira na oblik tretmana, stvoriti osnovu za preispitivanje napretka u tretmanu tog pojedinca i njegov status nakon završetka tretmana u odnosu na prethodno procijenjene potrebe. Isto tako, empirijski izvedene procjene kriminogenih potreba za počinitelje kaznenih djela s elementima nasilja tek treba provesti jer se procjena u velikoj mjeri temelji na kliničkoj praksi i teoriji (Howells i sur., 1997; prema Polaschek, Reynolds, 2004).

7.1. Metode ocjenjivanja

Idealno procjenjivanje trebalo bi se odvijati kroz brojne sesije i podrazumijevati kombinaciju intervjua, samoizvještavanja, psihometrijske instrumente, intervjue sa značajnim drugima, evaluaciju odgovora i promatranje ponašanja (Goldstein, Keller, 1987; prema Polaschek, Reynolds, 2004). Isto tako, postojeća dokumentacija, kao što su prethodna psihološka ili

psihijatrijska izvješća, probacijski izvještaji, sudski spisi i bilješke o izricanju kazne i institucionalni dosjei, pomoći će u razvoju longitudinalne perspektive pojedinca.

Osim toga, osoba koja obavlja procjenu, može istovremeno biti uključena u provođenje programa sa sudionikom, s tim da sudjelovanje u programu nije obvezno. Strategije intervjuiranja koje su obično korisne za stvaranje bliskog odnosa s počiniteljima, razvoja suradnje i motiviranje na postizanje promjena u ponašanju pomažu ovom cilju i poboljšanju kvalitete samootkrivanja od strane počinitelja (McGrath, 1990; prema Polaschek, Reynolds, 2004). Osim toga, pitanja kulturne i rodne primjerenosti treba razmotriti pri odabiru procjenjivača, instrumenata procjene i metoda koje će se koristiti.

7.2. Područja procjene

Područja procjene u osnovi uključuju niz čimbenika za koje se utvrdi da su zajednička počiniteljima, ali i brojna pitanja koja se smatraju relevantnima za nasilje. Zbog heterogenosti ove skupine počinitelja, popis tema za procjenjivanje mora biti širok. U nekim područjima teme će biti izravno povezane s ciljevima tretmana, dok druga područja mogu pokazati stupanj rizika ili povećanje sklonosti nasilnom ponašanju. U mnogim područjima mjerenje je u povojima pa tako Goldstein i Keller (1987; prema Polaschek, Reynolds, 2004) i Kazneno-popravna služba Kanade (1995; prema Polaschek, Reynolds, 2004) pružaju popis dodatnih predloženih mjera.

7.3. Kriminološke karakteristike prekršitelja

Važno je procijeniti postoje li različiti obrasci prekršaja za pojedinog počinitelja jer je raznolikost obrazaca prekršaja uobičajenija od jedinstvenog ponovljenog obrasca. Kao dio razumijevanja lanca prekršaja počinitelja, potrebno je napraviti potpunu procjenu raspona počinjenih nasilnih djela, raspona žrtava, trajanja prekršaja, motiva i ciljeva, a što će identificirati fizičke i emocionalne situacije visokog rizika (Serin, Brown, 1996; prema Polaschek, Reynolds, 2004).

U odraslih osoba općenita razrada mašte može postati uobičajena strategija za poboljšanje emocionalnog blagostanja, dok se fantaziranje na rutinski način o određenom pojedincu najčešće klinički povezuje s pojedincima koji planiraju osvetu, ponekad i tijekom dužeg razdoblja. Kao i kod seksualnog zlostavljanja, u ranim je dijelovima lanca prekršaja moguće identificirati više različitih vrsta planiranja. Planiranje može biti eksplicitno i detaljno ili se prijestup može u početku predstaviti kao impulzivan. Poblje ispitivanje i bolje upoznavanje s načinom ponašanja pojedinca mogu sugerirati prikriveno ili implicitno planiranje u ranijim

odlukama koje pomažu u stvaranju situacije u kojoj je nasilje neizbježno. Konačno, neki počinitelji pokazuju planirani oportunitizam (Pithers, 1993; prema Polaschek, Reynolds, 2004) gdje se rutinski i rekreativno bave raznim rizičnim situacijama povezanim s prekršajima i mogu lako nasilno odgovoriti ako se pojavi prikladna situacija. Tradicionalno su motivi koji se temelje na nasilničkom ponašanju svrstani u dvije kategorije, ekspresivno i instrumentalno. U novije vrijeme, višedimenzionalno istraživanje skaliranja sugeriralo je četiri kategorije motiva: neprijateljski, instrumentalni, normativni ili statusni (Campbell i sur., 1985; prema Polaschek, Reynolds, 2004). U stvarnosti, više ciljeva može djelovati istovremeno, a ciljevi i motivi mogu se mijenjati kako se interakcija odvija. Prevladavajući motivi mogu se mijenjati kako sazrijeva kriminalna karijera počinitelja. Indermaurovo istraživanje o počiniteljima koji su počinili nasilna djela tijekom imovinskih zločina sugerira da su zajednički instrumentalni ciljevi. Instrumentalno nasilje koje nije povezano sa značajnim afektivnim uzbuđenjem može se ograničiti na psihopatske pojedince (Cornell i sur., 1996; prema Polaschek, Reynolds, 2004).

Zajedničko nasilje osobito je uobičajeno za pljačku i ulične tuče (Farrington, 1994; prema Polaschek, Reynolds, 2004) i zločine povezane s bandama. Procjena bi uključivala ispitivanje odnosa između počinitelja prije kaznenog djela, njihov doprinos planiranju i izvršavanju istog te kako je dinamika odnosa pridonijela napretku događaja tijekom kaznenog djela. Također je zanimljivo da li počinitelj vrbuje mlađe prijestupnike za počinjenje nasilnih zločina (Farrington, 1994; prema Polaschek, Reynolds, 2004) te je li organizirao druge počinitelje da u njegovo ime počinju nasilna kaznena djela. Konkretno, za procjenu prekršaja povezanih sa statusom potrebna je analiza uloge promatrača i počinitelja prekršaja.

Iako je malo dokaza o specijalizaciji u vrstama počinjenja nasilnih delikata, procjena bi trebala ispitati ciljaju li počinitelji određene grupe žrtava, poput žena, muškaraca ili stranaca, stupanj ozljede žrtve, obrazac interakcije žrtve i počinitelja i kako se oružje koristi. Reakcije nakon počinjenja prekršaja mogu se kretati od zadovoljstva do očaja i šoka. Emocionalne reakcije poput kajanja i odlučnost da se promijene kako bi izbjegli daljnje nasilje sugeriraju postojanje unutarnjih ograničenja nasilničkog ponašanja, dok zadovoljstvo i druga pozitivna raspoloženja mogu sugerirati da je nasilje u skladu sa slikom počinitelja.

7.3.1. Kognitivni procesi

Copello i Tata (1999; prema Polaschek, Reynolds, 2004) otkrili su da će počinitelji kaznenih djela s elementima nasilja vjerojatnije protumačiti dvosmislene rečenice kao prijetnje. Takve pristranosti se konceptualiziraju kao da proizlaze iz utjecaja uspostavljene sheme (Serin,

Kuriychuk, 1994; prema Polaschek, Reynolds, 2004), ili scenarija ponašanja (Huesmann, 1988; prema Polaschek, Reynolds, 2004). Iako je malo istraživanja, Novaco i Welsh (1989; prema Polaschek, Reynolds, 2004) predlažu da o mehanizmima za obradu informacija u kognitivnom posredovanju ljutnje i agresije može poslužiti takozvani model radne procjene. Oni predlažu pet vrsta pristranosti obrade informacija, a to su: pažljivo prilagođavanje, percepcijsko podudaranje, greška u atribuciji, lažni konsenzus i učinci pridruživanja te daju prijedloge o metodologiji procjene.

Upotreba vinjeta s kodiranjem odgovora pokazala se obećavajućom (Serin, Kuriychuk, 1994; prema Polaschek, Reynolds, 2004).

7.3.2. Deficit impulzivnosti i samoregulacije

Impulzivnost se može shvatiti kao deficit kognitivne obrade (Serin, Kuriychuk, 1994; prema Polaschek, Reynolds, 2004). Samoregulacija se odnosi na samoinicijativnu te dobro organiziranu aktivnost usmjerenu na ciljeve i na sposobnost odgađanja zadovoljstva i toleriranja napetosti kada za to postoji određena korist (Ward i sur., 1998; prema Polaschek, Reynolds, 2004). Najčešće, neuspjeh u samoregulaciji kod počinitelja kaznenih djela s elementima nasilja promatra se kao neuspjeh u inhibiciji reagiranja na neposredne znakove (Serin, Kuriychuk, 1994; prema Polaschek, Reynolds, 2004). Obično takvi prijestupnici nasilno reagiraju na brojne znakove koje tumače kao provocirajuće bez obaziranja na posljedice.

Barrattovo (1994; prema Polaschek, Reynolds, 2004) istraživanje impulzivnosti sugerira da koncept ima motoričke i kognitivne komponente. Naime, impulzivnost smatra odgovornom za agresiju što rezultira nepromišljenim nasiljem iza kojeg često slijedi krivnja, kajanje i odluka da se više ne ponašaju agresivno, a čega se ne pridržavaju. Međutim, napominje da se dvije ili više vrsta nasilja (npr. impulzivno i planirano) često javljaju kod iste osobe, što izaziva zbrku istraživačima i terapeutima. Osim toga, mogu se pojaviti različiti oblici neuspjeha samoregulacije koji nisu povezani s impulzivnošću. Na primjer, tijekom dužeg razdoblja, pojedinac može razmišljati o pritužbama, narušavajući mehanizme unutarnje samokontrole razvijanjem kognitivnih distorzija koje podržavaju eskalaciju bijesa.

7.3.3. Ljutnja i neprijateljstvo

Ljutnja je subjektivna emocija koja, iako nije potrebna ni dovoljna za nasilje, uzročno je povezana s nasiljem jer djeluje kao posrednik u odnosu između subjektivno averzivnih

dogadaja i ponašanja (Novaco, 1994; prema Polaschek, Reynolds, 2004). Novaco predlaže konceptualni okvir za ljutnju s kognitivnim, bihevioralnim i fiziološkim domenama. Subjektivni utjecaj gnjeva rezultat je automatskog kognitivnog uzbuđenja. Čini se da se nasilni prijestupnici prekomjerno uzbuđuju, tako da je njihovo prevladavajuće emocionalno iskustvo bijes.

Ljutnja se često percipira kao neugodna i pojedinci mogu poduzeti razne akcije kako bi je ublažili ili izbjegli. Ipak, treba procijeniti percepciju pojedinca prilikom doživljavanja ljutnje. Neki nasilni počinitelji smatraju da je gnjev opravdan i mogu se namjerno izložiti situacijama i znakovima koji će ih pobuditi. U tom smislu, izlaganje pouzdano provocirajućim znakovima može se promatrati kao oblik prikrivenog planiranja ponašanja od strane počinitelja.

Različite aspekte bijesa moguće je procijeniti. Postojeće procjene podrazumijevaju procjenu situacija koje izazivaju ljutnju, intenzitet bijesnog reagiranja ili bijes kao obilježje, kako se ljutnja izražava i stupanj do kojeg ju je moguće kontrolirati. Novacova najnovija ljestvica (Novaco, 1994; prema Polaschek, Reynolds, 2004) procjenjuje bijes preko domene kognicije (pažnja, fokus, sumnja i neprijateljski stav), uzbuđenja (intenzitet, trajanje, somatska napetost i razdražljivost) i ponašanja (impulzivna reakcija, verbalna agresija, fizička konfrontacija i posredno izražavanje), a također daje indeks intenziteta bijesa u raznim provocirajućim situacijama.

Ostale ljestvice s odgovarajućim psihometrijskim svojstvima uključuju i Buss-Durkee Inventory (Buss, Durkee, 1957; prema Polaschek, Reynolds, 2004), te Državni inventar izražavanja bijesa (Spielberger, 1988; prema Polaschek, Reynolds, 2004). Nova ljestvica koju su preporučili Gendreau i suradnici (1996; prema Polaschek, Reynolds, 2004) je Upitnik agresije (Buss, Perry, 1992; prema Polaschek, Reynolds, 2004). Mjere neprijateljstva, bijesa i agresije mogu biti u velikoj korelaciji, a malo je dokaza da se prijestupnici razlikuju od onih koji to nisu (Serin, Kuriychuk, 1994; prema Polaschek, Reynolds, 2004). Međutim, mjere su potencijalno korisne za prepoznavanje onih koji to čine.

7.3.4. Empatija

Deficiti empatije mogu biti generalni i trajni ili specifični za situaciju. Procjenom se mora utvrditi koji je slučaj određenog počinitelja jer će se time utvrditi vrsta i opseg potrebne intervencije. Model obrade informacija u četiri faze koji su predložili Marshall i suradnici (1995; prema Polaschek, Reynolds, 2004) također ima utjecaja na procjenu jer omogućava analizu izvora deficita empatije. Četiri su koraka: prepoznavanje tuđih emocionalnih vještina,

uzimanje tuđe perspektive, doživljavanje odgovarajućeg emocionalnog odgovora iz te perspektive i generiranje dobro formuliranog ponašanja. Nemogućnost identifikacije vlastitog stanja emocija je uobičajena za nasilnike.

Postoji niz ljestvica za mjerenje empatije, uključujući Interpersonalni reaktivni indeks (Davis, 1983; prema Polaschek, Reynolds, 2004) i Hoganovu ljestvicu empatije (Hogan, 1969; prema Polaschek, Reynolds, 2004). Također, potrebne mogu biti i specifične mjere empatije prema žrtvi.

7.3.5. Društvena kompetencija

Tradicionalne konceptualizacije deficita socijalnih vještina zamjenjuju se modelima socijalne kompetencije koje sadržavaju više razina. McFallovo model obrade informacija (1990; prema Polaschek, Reynolds, 2004) pruža koristan okvir za procjenu. McFall predlaže da je socijalna kompetencija funkcija adekvatnosti izvršavanja društvenih zadataka u određenim okolnostima. Socijalne vještine temeljni su dijelovi procesa koji sudjeluju u kompetentnom izvršavanju zadataka, a uključena su tri uzastopna procesa: vještine dekodiranja (ispravna interpretacija dolaznih podataka), vještine donošenja odluka koje su prisutne u generiranju mogućih odgovora, a u usporedbi sa potrebama situacije te, u odabiru najprikladnijeg odgovora i procjeni njegovog vjerojatnog ishoda, i vještine uključivanja (provođenje odabrane rutine ponašanja i prilagođavanje u postizanju namjeravanog učinka) (McFall, 1990; prema Polaschek, Reynolds, 2004).

Prednosti korištenja ovog modela odnose se na to da će socijalna kompetencija u širokom rasponu postavki zahtijevati opsežan repertoar ponašanja od pojedinca. Shodno tome, neki prijestupnici će imati osiromašen spektar društvenog ponašanja iz kojeg će odabrati prikladnu opciju, dok će drugi prijestupnici imati širi izbor, ali neće uspjeti iskoristiti prikladnu opciju zbog pogrešne percepcije tuđih namjera ponašanja ili pogrešne prosudbe o tome kojim će ponašanjima najbolje postići svoje ciljeve.

7.3.6. Socijalna podrška nasilju

Nasilnici mogu biti socijalno izolirani pojedinci ili su intenzivno uključeni u skupine vršnjaka koji manifestiraju slično ili isto ponašanje. Takav društveni kontekst pruža obilje mogućnosti za razvijanje odnosa s potencijalnim počiniteljima kaznenih djela, razvijanje šireg repertoara nasilničkog ponašanja i socijalno jačanje nasilja kroz odobravanje istog od strane vršnjaka, postizanja osjećaja pripadnosti i poboljšanog statusa. Procjena socijalne potpore pronasilnom i

prosocijalnom ponašanju treba uzeti u obzir i to koliko je pojedinac voljan odreći se subkulturnih vrijednosti koje podržavaju različite oblike nasilja, kao i dostupnost nenasilne prosocijalne mreže podrške.

Procjena obrasca upotrebe alkohola i droga te postojećih psihijatrijskih poremećaja također može imati značaj za odabir mogućnosti liječenja. Osim toga, opći rizik recidivizma, rizik za recidivizam u smislu nasilnog ponašanja i spremnost na tretman, također bi se trebali uzeti u obzir u temeljitoj procjeni (Serin, 1995; prema Polaschek, Reynolds, 2004).

8. Primjeri programa tretmana u svijetu i Republici Hrvatskoj

Prvi programi za počinitelje nasilnih delikata pojavili su se u Sjevernoj Americi te su se širili diljem svijeta. U ovom poglavlju biti će prikazani neki od najpoznatijih programa namijenjenih počiniteljima nasilnih delikata u svijetu, a biti će prikazan i psihosocijalni tretman počinitelja obiteljskog nasilja koji se provodi u Republici Hrvatskoj. Cilj ovog poglavlja je prikazati strukturu najpoznatijih programa za počinitelje nasilnih delikata te dobiti uvid u to koliko je psihosocijalni tretman počinitelja obiteljskog nasilja koji se provodi u Republici Hrvatskoj integrirao ključne elemente svjetski poznatih programa za počinitelje nasilnih delikata.

8.1. Trening kontrole agresivnog ponašanja – ART

Trening kontrole agresivnog ponašanja ili ART (Aggression Replacement Training) je multimodalni program intervencija koji je osmišljen s ciljem promjene ponašanja kronično agresivnih mladih osoba (Goldstein, Glick, 1994). Autori su ovaj program prvotno namijenili djeci i mladeži iako se on danas koristi na svjetskoj razini u tretmanu, ne samo mladih, već i odraslih počinitelja kaznenih djela s elementima nasilja. Opći cilj programa je smanjivanje recidivizma vezanog za kaznena djela s elementima nasilja dok se specifični ciljevi programa odnose na pozitivne promjene u ponašanju zatvorenika te smanjenje količine i intenziteta nasilnih incidenata tijekom izdržavanja kazne zatvora. Ciljnu skupinu za sudjelovanje u ovom programu čine: zatvorenici koji se nalaze na izdržavanju kazne zatvora zbog počinjenja kaznenih djela s elementima nasilja, zatvorenici koji tijekom izdržavanja kazne zatvora čine nasilne incidente, zatvorenici koji su od strane Stručnog tima zatvorskog sustava procijenjeni rizičnima za nasilno ponašanje. Također, program omogućava i uključivanje članova obitelji kroz Centre za socijalnu skrb i/ili nevladine organizacije. Program se sastoji se od tri glavne komponente: treninga socijalnih vještina, treninga kontrole ljutnje te treninga moralne prosudbe.

Prva komponenta programa, trening socijalnih vještina, koristi brojne tehnike i metode učenja prosocijalnih ponašanja, kao što su igranje uloga, učenje po modelu, davanje povratne informacije o naučenoj vještini te poticanje osobe da se uključi u aktivnosti u kojima bi mogla prenijeti i učvrstiti već naučene vještine te na taj način povećati šansu da se one održe i u budućnosti (Goldstein, Glick, 1994). Vještine koje se uče u okviru treninga socijalnih vještina mogu se podijeliti u šest kategorija: 1. osnovne socijalne vještine (započinjanje razgovora, davanje komplimenta), 2. napredne socijalne vještine (ispričavanje, traženje pomoći), 3.

vještine nošenja s emocijama (ljutnjom ili strahom), 4. ponašanja alternativna agresiji (odgovaranje na provokacije, pomaganje drugima, pregovaranje), 5. vještine nošenja sa stresom (nošenje s izoliranosti, pripremanje na stresan razgovor) te 6. vještine planiranja (postavljanje cilja, donošenje odluke).

Drugu komponentu programa, trening kontrole ljutnje, prvi su razvili Feindler, Marriott i Iwata 1984. godine (Goldstein, Glick, 1994). Cilj treninga kontrole ljutnje jest kroz deset tjedana naučiti korisnike samokontroli ljutnje. Trening kontrole ljutnje uključuje podučavanje sljedećim vještinama: identifikacija okidača, identificiranje fizičkih znakova bijesa, korištenje podsjetnika (za smirivanje ili podsjećanje da ponašanje drugih nije hostilno), korištenje metoda smirivanja (primjerice, duboko disanje) te vještine samoevaluacije vlastitog odgovaranja na konfliktne situacije.

Važno je naglasiti kako je agresivno ponašanje vrlo isplativo u nekim situacijama te ga zbog te činjenice mnogi i dalje izabiru koristiti. Upravo zbog toga ART program sadržava i poslijednju komponentu, a riječ je o treningu moralne prosudbe (Goldstein, Glick, 1994).

Zatvorenici i maloljetnici se u program uključuju po procjeni i preporuci stručnog tima Centraza dijagnostiku i/ili kaznenog tijela. Program provode educirani provoditelji (suvoditeljski par) u malim grupama zatvorenika dinamikom od dva puta tjedno kroz 10 tjedana. Susreti traju 90 minuta. Nakon svakog 10 tjednog ciklusa izvoditelji programa izvještavaju Središnji ured uprave za zatvorski sustav o provedbenim aktivnostima (broj susreta, trajanje, broj korisnika).

8.2. Violence Prevention Unit (VPU)

Violence Prevention Unit ili VPU jest program koji koristi kognitivno-bihevioralni pristup u tretmanu počinitelja kaznenih djela s elementima nasilja, a koji se pokazao učinkovitim u smanjenju recidivizma (Polaschek i sur., 2005). Ovaj program provodi se na Novom Zelandu, među počiniteljima smještenim u zatvoru Rimutaka (Polaschek i sur., 2005). Program se povodi u zatvorenim grupama od 10 zatvorenika. Svaku grupu vodi tim koji se sastoji od psihologa i stručnjaka za rehabilitaciju. Program se sastoji se od osam komponenti: 1. identificiranje lanca koji dovodi do počinjenja kaznenog djela, 2. restrukturiranje pozitivnih stavova o počinjenju kaznenih djela, 3. trening kontrole emocija (uglavnom ljutnje), 4. učenje empatije prema žrtvama, 5. trening moralne prosudbe, 6. vještine rješavanje problema, 7. komunikacijske i socijalne vještine, te 8. trening prevencije recidivizma.

8.3. The Violent Offenders Therapeutic Programme (VOTP)

The Violent Offenders Therapeutic Programme (*VOTP*) razvijen je 2003. godine u Australiji i namijenjen je muškim osobama s poviješću ozbiljnog nasilničkog ponašanja. U Parklea Correctional Centre provodi se na visokorizičnim zatvorenicima koji imaju povijest počinjenja jednog ili više kaznenih djela s elementima nasilja (Ware i sur., 2011). Program provodi multidisciplinarni tim. Trajanje programa je od 12 do 14 mjeseci. Program uključuje pripremnu fazu nakon koje slijedi šest tretmanskih modula: 1. načini života, 2. razumijevanje počinjenja kaznenog djela, 3. ne kriminalno razmišljanje, 4. empatija prema žrtvi, 5. ciklus počinjenja kaznenih djela, te 6. prevencija relapsa. Najveći fokus se stavlja upravo na fazu spremnosti u kojoj se zatvorenici podučavaju raznim vještinama, poput komunikacijskih vještina ili metoda kontrole ljutnje. Na kraju, u fazi učenja prevencije relapsa, uče koji su to čimbenici koji dovode do njihovog nasilnog ponašanja (situacije, misli i osjećaji), zatim vještine kako ih promijeniti, te na kraju razvijaju plan prevencije koji će im pomoći nakon izlaska iz institucije.

8.4. Sacramento Jail, California; rano-interventni, intenzivni program

U zatvoru u Sacramento, u Kaliforniji, programi za počinitelje obiteljskog nasilja provode se još od 1997. godine. Kako u Kaliforniji, zbog zakonskih odredbi, proces od uhićenja do pravomoćne presude traje i do nekoliko mjeseci, u zatvorski program su uvedene rane intervencije kako bi se počiniteljima obiteljskog nasilja omogućio tretman i edukacija već u tom periodu „čekanja“ (Taylor, Maxwell, 2009). Riječ je o intenzivnom programu koji traje pet dana nakon čega se zatvorenici uključuju u ostale programe, ovisno o presudi koja im je donesena. Specifično je to da se počinitelji obiteljskog nasilja, koji su uključeni u program, smještaju u posebno krilo zatvora u Sacramento tako da su odvojeni od ostalih zatvorenika, a čuvaju ih policijski službenici koji su prošli posebne treninge i edukacije za postupanje s počiniteljima obiteljskog nasilja te za potporu ovisnicima o alkoholu i drogama. Također, u tom odjeljenju, strogo su kontrolirani TV programi koji su dostupni zatvorenicima pa su tako dopušteni isključivo nenasilni i edukativni programi (Taylor, Maxwell, 2009). Programom su obuhvaćeni oni počinitelji obiteljskog nasilja koji nemaju povijest ranijeg uhićivanja. Ono što se programom nastoji postići kod počinitelja jest podizanje svjesnosti o vlastitom ponašanju te preuzimanje odgovornosti za njega, potom ih se nastoji za podučiti tehnikama nenasilnog rješavanja sukoba, podići njihovu spremnost i motivaciju za daljnji tretman, omogućiti im intervencije vezane uz ovisnosti o alkoholu i drogama te smanjiti mogućnost za recidivizam (Taylor, Maxwell, 2009). Program se odvija svakodnevno, a vode ga „Manalive“ što bi

značilo muškarac koji je saveznik u nacionalnoj borbi protiv nasilnog okruženja te „Weave“, odnosno žena koja izbjegava nasilna okruženja (Taylor, Maxwell, 2009). Radionice programa traju oko tri sata kroz pet dana. Program se temelji na Duluth modelu koji uključuje kombinaciju predavanja i rasprave, odnosno interaktivnog dijela u kojemu su sudionici vođeni i ohrabrivani da preuzmu odgovornost i uspostave kontrolu nad svojim bijesom, ponašanjem i reakcijama (Taylor, Maxwell, 2009) te da osvijeste njihove pogrešne stavove koji se nalaze u podlozi kontroliranja i zlostavljanja partnerica. Taj model je psihoedukativnog karaktera te je zasnovan na feminističkoj patrijarhalnoj ideologiji. Kroz poučavanje sudionika o važnim temama koje su povezane s nasiljem i načinom redukcije nasilja, ovaj model kombinira feminističku teoriju i kognitivno-bihevioralne tehnike.

8.5. Batterer Intervention Program on Gender Violence (PRIA)

Batterer Intervention Program on Gender Violence ili PRIA je program koji postoji još od 2001. godine, no 2004. godine je obnovljen i usklađen s novim znanjima te je izrađen i priručnik „In-Prison Treatment Program for Aggressors in the Family Environment“ koji pomaže osoblju u provedbi programa unutar zatvorskog sustava (Millana, 2011). Program se sastoji od 44 grupna susreta tijekom jedne godine te se temelji na kognitivno-bihevioralnom i kliničkom pristupu (Millana, 2011). Postoji dvanaest modula koji se uzastopno provode kroz cijeli program, a uključuju: preuzimanje odgovornosti, obrambene mehanizme, identifikaciju i izražavanje emocija, empatiju prema žrtvi, kognitivne distorzije, kontrolu emocija (posebice ljutnje i anksioznosti), interpersonalne i komunikacijske vještine, strategije rješavanja problema, seksualnu edukaciju, samopoštovanje, odgovarajući životni stil te prevenciju recidivizma (Millana, 2011). Također, u obzir je uzeto i postojanje djece kao žrtvi obiteljskog nasilja te je posebna pažnja usmjerena na motivaciju počinitelja za sudjelovanjem u tretmanu i na samu prevenciju recidivizma (Millana, 2011). U prvom dijelu programa, kroz maksimalno pet susreta, identificiraju se klinički čimbenici počinitelja koji moraju biti uzeti u obzir prije analize samog nasilnog ponašanja. U drugom dijelu, kroz šest do jedanaest susreta, identificiraju se različite manifestacije nasilja poput fizičkog, psihološkog, seksualnog ili manipulacija djecom (Millana, 2011). Također, postoje i dva modula, a to su edukacija o rodnim razlikama te prevencija recidivizma. Cjelokupno trajanje programa je od šest mjeseci do jedne godine s tim da duljina programa ovisi o brojnim faktorima, a neki od njih su: osobnost počinitelja, rizik od recidivizma, duljina trajanja kazne, napredak počinitelja u programu i slično (Millana, 2011). Broj susreta varira između 25 do 50 susreta, a ovisi o potrebnom intenzitetu programa u odnosu na počinitelja te se provodi i individualno i grupno.

Kada se provodi grupno, riječ je o zatvorenim grupama od maksimalno 12 sudionika, a susreti su organizirani jednom tjedno (Millana, 2011).

8.6. VIDO Penitentiary Program

Osnovna pretpostavka ovog programa jest da se počinitelji nasilja u obitelji razlikuju od počinitelja nasilja koje nije vezano za obiteljske odnose (Millana, 2011). Postoje dva principa programa. Prvi princip jest taj da počinitelji obiteljskog nasilja koji se nalaze u zatvoru ne mogu biti tretirani isto kao i oni koji se nalaze na slobodi, a drugi je da najvažniju ulogu u programu imaju oni koji provode program (Millana, 2011). Teorijska podloga ovog programa je kognitivno-bihevioralni model, a intervencije unutar programa se provode individualno, grupno ili obiteljski. Program se sastoji od 17 do 20 susreta raspoređenih kroz tri koraka. Prvi korak je podizanje razine svjesnosti i preuzimanje odgovornosti za vlastito ponašanje. Drugi korak je definiranje rodne ravnopravnosti i uloga te empatije. Treći korak podrazumijeva mehanizme rješavanja sukoba, iskazivanje emocija u interpersonalnim odnosima te postavljanje granica u odnosima (Millana, 2011). Preporuka je da se program provodi u obliku grupnih susreta pri čemu su grupe zatvorenog tipa s maksimalno 15 sudionika iako je na početku i na kraju programa predviđeno je nekoliko individualnih susreta u cilju osnaživanja pojedinca (Millana, 2011). Također, svaki sudionik ima pravo na individualni susret u bilo kojem trenutku trajanja programa i to na vlastiti zahtjev. Individualni susreti mogući su i za pojedince koji imaju poteškoće učenja i svladavanja određenih sadržaja intervencije (Millana, 2011). Grupni susreti provode se jednom tjedno u trajanju od sat i pol do dva sata. Ukupno trajanje programa varira, od kratkih i intenzivnih programa, u trajanju od 3 do 4 mjeseca, do dugačkih intenzivnih programa, u trajanju od 9 do 12 mjeseci (Millana, 2011).

8.7. Psihosocijalni tretman za počinitelje nasilja u obitelji

U zatvorskom sustavu Republike Hrvatske, od 2016. godine počeli su se provoditi određeni posebni programi tretmana zatvorenika, među kojima se nalaze i dva posebna programa koja su namijenjena počiniteljima kaznenih djela s elementima nasilja. Riječ o programu „Trening kontrole agresivnog ponašanja“ ili, skraćeno, ART te individualni i grupni psihosocijalni tretman osoba kojima je izrečena sigurnosna mjera iz čl. 70. Kaznenog zakona. Posebni programi tretmana u zatvorskom sustavu primjenjuju se prema specifičnim skupinama zatvorenika među koje se ubrajaju i počinitelji kaznenih djela s elementima nasilja s ciljem smanjivanja rizika od ponovnog počinjenja kaznenog djela kroz ublažavanje te otklanjanje

dinamičkih kriminogenih čimbenika. U hrvatskom zatvorskom sustavu tradicionalno je razvijen i prisutan rehabilitacijski koncept pa se posebni programi razvijaju u skladu sa procijenjenim kriminogenim rizicima i tretmanskim potrebama zatvorenika, a u okviru provođenja pojedinačnog programa izvršavanja kazne zatvora, odnosno pojedinačnog programa postupanja, ovisno o procjeni njihovih kriminogenih rizika i tretmanskih potreba, ali i potrebe za promjenom ponašanja zbog poboljšanja kvalitete njihovog života te njihovog užeg i šireg socijalnog okruženja. Važno je naglasiti kako se posebni programi tretmana obično primjenjuju na pravomoćno osuđene osobe u okviru provođenja pojedinačnog programa izvršavanja kazne zatvora, odnosno pojedinačnog programa postupanja. Razlog tomu jest taj što je kod preostalih kategorija zatvorenika provedba posebnih programa otežana iz nekoliko razloga: kratkotrajnost boravka u kaznenom tijelu (kažnjenici i istražni zatvorenici), nemogućnost planiranja tretmana zbog neizvjesne duljine boravka u kaznenom tijelu (istražni zatvorenici), nedostatak stručnog kadra za provedbu ovakvih programa (Izvešće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2013. godinu (2014)).

Sigurnosna mjera obveznog psihosocijalnog tretmana propisana člankom 70. Kaznenog zakona (Narodne novine 125/11, 144/12) je sigurnosna mjera čija primjena počinje od 1. siječnja 2013. godine, odnosno datumom stupanja na snagu novog Kaznenog zakona. Radi se o sigurnosnoj mjeri koju sud može izreći počinitelju koji je počinio kazneno djelo s obilježjem nasilja ako postoji opasnost da će počiniti isto ili slično djelo. Kada je riječ o programu psihosocijalnog tretmana, u pravilniku o načinu i mjestu provođenja psihosocijalnog tretmana navodi se kako je svrha njegovog provođenja sprječavanje daljnjeg nasilničkog ponašanja postizanjem pozitivnih promjena u ponašanju počinitelja nasilja, a cilj provođenja psihosocijalnog tretmana je potaknuti počinitelja da postane svjestan svog nasilnog ponašanja, prepozna vlastitu odgovornost te usvoji obrasce nenasilnog ponašanja ("Narodne novine" br. 29/05 i 78/06). Također, psihosocijalni tretman uključuje individualni i grupni tretman koje provodi, za to posebno osposobljena stručna osoba, u svrhu sprječavanja nasilja u obitelji, a tretmani uključuju: postizanje uvida i prihvaćanja odgovornosti za vlastito nasilno ponašanje, usvajanje samokontrole ponašanja, učenje socijalnih vještina i mijenjanje uvjerenja koja pridonose nasilnom ponašanju.

Izrada i provedba programa psihosocijalnog tretmana temelji se na nekoliko načela: obiteljsko nasilje je neprihvatljivo i mora se zaustaviti, glavni zadatak tretmana je povećanje sigurnosti članova obitelji ugroženih obiteljskim nasiljem, počinitelji nasilja odgovorni su za vlastito nasilno ponašanje, nasilno ponašanje je odabrano ponašanje s namjerom kontroliranja drugih

osoba te ga je stoga moguće promijeniti, ono je odraz zlouporabe moći u nastojanju da se kontrolira druga osoba, njegova provedba mora biti uklopljena u suradnju s drugim čimbenicima suzbijanja nasilja u obitelji te je nužna suradnja s drugim čimbenicima radi promicanja odgovarajuće reakcije zajednice za obiteljsko nasilje ("Narodne novine" br. 29/05 i 78/06).

Promjena ponašanja i uvjerenja tijekom psihosocijalnog tretmana provodi se polazeći od socijalnog konteksta u kojem se odvija obiteljsko nasilje pa se tako nasilje u obitelji smatra naučenim ponašanjem, a manje individualnim poremećajem, posljedicom stresa, posljedicom uporabe sredstava ovisnosti ili nefunkcionalnog partnerskog odnosa. Uporaba nasilja je odabrano ponašanje za koje je svaka osoba odgovorna. U skladu s tim, ohrabrujuća je činjenica kako većina počinitelja može promijeniti svoja ponašanja i uvjerenja, te naučiti pozitivne i nenasilne oblike ponašanja ("Narodne novine" br. 29/05 i 78/06). Ovaj se oblik tretmana odvija tijekom najmanje 16 individualnih ili grupnih susreta prema strukturiranom programu. Tijekom tretmana korisnik se educira o nasilju, posljedicama njegova nasilnog ponašanja, načinima kako može promijeniti svoje ponašanje te o ulozi njegovih vrijednosti i uvjerenja o rodnim ulogama. Također, korisnik dobiva niz povratnih informacija o sebi i o vlastitom napretku, a od njega se očekuje i aktivno sudjelovanje na svakom susretu te mu se toleriraju najviše dva izostanka uz odgovarajuće opravdanje i prethodnu najavu istog, a u suprotnom ga se isključuje iz tretmana te se o tome obavještava nadležno tijelo, ali i žrtva nasilja. Na temelju napretka počinitelja tijekom tretmana voditelji tretmana donose ocjenu o uspješnosti postizanja ciljeva za svakog počinitelja ("Narodne novine" br. 29/05 i 78/06). Ovaj model psihosocijalnog tretmana sastoji se od dva dijela, a to su Ulazni postupak i Tretmanski susreti. U prvom dijelu radi se procjena prikladnosti korisnika za uključivanjem u psihosocijalni tretman dok se u drugom dijelu aktivno prolazi kroz teme koje su predviđene ovim modelom. Procjena prikladnosti osobe za uključivanjem u psihosocijalni tretman radi se pomoću tri obrasca, a to su: Ček lista za stručnjaka o odnosu klijenta prema počinjenom nasilnom ponašanju, Ulazni upitnik (opći podatci o počinitelju, njegovom psihičkom statusu, podatci o povijesti suradnje sa socijalnim službama i podatci o nasilju u obitelji) i Upitnik o konzumiranju alkohola.

Drugi dio sadržava 16 grupnih susreta. Prvi susret namijenjen je upoznavanju s grupom i voditeljima grupe, dobivanjem šire i detaljnije slike o samom programu, uspostavom načina rada u grupi te se sudionicima dijeli Ugovor o sudjelovanju u programu. U drugom i trećem susretu, teme koje se obrađuju, odnose se na razumijevanje obiteljskog nasilja i njegovim

posljedicama. Na ostalim susretima teme koje se obrađuju odnose se na osjećaj ljutnje te se sudionike podučava tome kako je kontrolirati i pravilno izražavati. Osim toga, sa sudionicima se radi na njihovoj socijalizaciji te se radi na njihovim uvjerenjima o muško-ženskim odnosima. Potom slijede teme koje se bave pitanjem moći, kontroli i samokontroli. Predposljednji susret sadržava strategije rješavanja sukoba, a u posljednjem susretu provodi se evaluacija programa.

9. Učinkovitost programa i modela

Nedavne meta analize programa rehabilitacije počinitelja kaznenih djela s elementima nasilja učinile su mnogo kako bi pobile koncept da „ništa ne funkcionira“ i ponudile su smjernice o općim načelima povezanim s učinkovitim programima rehabilitacije. Cullen i Gendreau (1989; prema Polaschek, Reynolds, 2004) pregledom literature o rehabilitaciji navode da su najučinkovitije teorijske osnove za programe: teorija socijalnog učenja, kognitivni modeli, trening socijalnih vještina i obiteljska terapija. Učinkovite komponente intervencije uključuju: antikriminalno modeliranje, vještine rješavanja problema, korištenje resursa u zajednici, kvalitetne međuljudske odnose, čvrstu i korektnu disciplinu te prevenciju recidiva/samoefikasnost. S druge strane, ne direktivni pristupi, paradigme kažnjavanja, odvratanje i pristupi medicinskom modelu najčešće su povezani s neučinkovitim stilovima intervencije.

Iako se programi za nasilne prijestupnike šire u nekoliko zemalja, posebno u Sjevernoj Americi, malo je rezultata provedenih studija koje bi mogle pridonijeti razvoju tih programa, a postoje i metodološki problemi. Međutim, mala skupina studija pruža neke smjernice za razvoj programa tretmana. Riječ je o studijama s višim metodološkim standardima, programima koje ciljaju na rizičnije počinitelje i onima koji sadrže više od jedne komponente liječenja. Ti se programi često provode u grupama.

Pružanje tretmana odraslim nasilnim prijestupnicima uglavnom je ograničeno na klinički jedinstvene pristupe za pojedine prijestupnike ili je usredotočeno na veze između nasilja i bijesa (Hollin, Howells, 1989; prema Polaschek, Reynolds, 2004). Važno je naglasiti nedostatak odgovarajućeg konceptualnog modela koji bi vodio teoretski koherentan razvoj programa (Howells i sur., 1997; prema Polaschek, Reynolds, 2004).

Na Novom Zelandu programi za upravljanje bijesom niskog intenziteta provode se već više od desetljeća te su najčešća intervencija za zatvorene nasilne prijestupnike, iako postoji malo podataka o ishodima. Ti programi obično se temelje na Novacovu pristupu vještina suočavanja sa stresom koji pruža razrađen konceptualni okvir za bijes i agresiju (Novaco, Welsh, 1989; prema Polaschek, Reynolds, 2004).

U nedavnom pregledu procjene ishoda programa za upravljanje bijesom niskog intenziteta, Novaco (1997; prema Polaschek, Reynolds, 2004) primjećuje da malo njih uključuje počinitelje ozbiljnog nasilja te malo njih izvještava o utjecaju svojih programa na nasilno ponašanje. Također, neadekvatni opisi sadržaja i procesa liječenja su uobičajeni, mnogi mogu izostaviti i značajne ciljeve liječenja (npr. uvjerenja koja podržavaju agresiju), a razina usluge,

koja je često manja od 25 sati, vjerojatno neće imati utjecaj na sve prijestupnike, osim onih s najmanjim rizikom (Andrews i sur., 1990; prema Polaschek, Reynolds, 2004). Dodatne kritike uključuju nepostojanje dokaza da nasilni počinitelji doživljavaju bijes na patološkoj razini učestalosti ili intenziteta, nego da jednostavno imaju razvijene disfunkcionalne metode izražavanja bijesa i da fokus kontrole bijesa ignorira druge uobičajene motivacijske osnove za nasilje (Guerr i sur., 1994; prema Polaschek, Reynolds, 2004).

Nekoliko se pristupa pokazalo obećavajućima u radu s nasilnim prijestupnicima. Program treninga kognitivnih vještina (CST) obuhvaća 36 dvosatnih sesija koje se provode u skupinama do 10 počinitelja, kombinirajući trening kognitivnih vještina u grupnom i individualnom obliku tretmana. Na temelju rada Rossa i Fabianoa (1985; prema Polaschek, Reynolds, 2004), CST se bavi raznim kognitivnim deficitima koji su identificirani kao zajednički populaciji počinitelja kaznenih djela, uključujući loše interpersonalno funkcioniranje, nesposobnost u donošenju odluka i postavljanju ciljeva te općenito razmišljanje.

Robinson (1995; prema Polaschek, Reynolds, 2004) prikazuje podatke o ishodu na uzorku od 2125 počinitelja koji su nadzirani u zajednici najmanje 12 mjeseci nakon puštanja na slobodu. Od toga je 67,9% završilo programe, a 14,2% je odustalo od programa. Nisu postojale razlike između onih koji su sudjelovali u tretmanu i onih koji nisu prilikom kršenja tehničkih uvjeta slobode. Nasilni počinitelji su smanjili recidivizam za otprilike 35%, osim počinitelja razbojništva, čije su stope recidiva ostale nepromijenjene. Program je bio najučinkovitiji kod počinitelja niskog rizika te Robinson zaključuje da je to zbog toga što se u program upućuju samo relativno visoki počinitelji rizika. Osim toga, postoji i objašnjenje da je riječ o relativno niskom do srednjem intenzitetu programa (tj. 72 sata programa ukupno) te da stoga nije odgovarajuće za počinitelje s najvećim rizikom (Bush, 1995; prema Polaschek, Reynolds, 2004).

Drugi program, temeljen na kogniciji, namijenjen muškim i ženskim počiniteljima nasilja je program Kognitivne samopromjene (CSC). Ovaj program razvili su Yochelson i Samenow (1977; prema Polaschek, Reynolds, 2004), a cilja na stavove, vjerovanja i obrasce razmišljanja koji podržavaju nasilno ponašanje. Grupe vodi posebno obučeno zatvorsko osoblje, a program se izvodi u tri faze tako što se prve dvije faze provode u zatvoru, a treća u zajednici. Tijekom prve faze grupe se sastaju dva puta tjedno u trajanju od 8 do 10 tjedana i poduzimaju opću programsku orijentaciju. U drugoj fazi počinitelji prepoznaju vlastite obrasce razmišljanja visokog rizika, uče tehnike za kontrolu takvog razmišljanja i koriste ono što su naučili kako bi izradili planove za prevenciju relapsa za upravljanje rizičnim

razmišljanjima u zajednici. Konačno, počinitelji se u trećoj fazi dva puta tjedno tijekom jedne godine i izvještavaju o situacijama visokog rizika koje su doživjeli i njihovim strategijama za prevenciju relapsa u tim situacijama (Bush, 1995; prema Polaschek, Reynolds, 2004).

Podaci o ishodu navode značajno smanjenje kršenja uvjetne slobode za one koji su pohađali program duže od šest mjeseci (Bush, 1995; prema Polaschek, Reynolds, 2004). Od toga je 45,5% recidiviralo u 3 godine u usporedbi sa 76,7% onih koji nisu pohađali tretman. Neovisnom procjenom, Henning i Frueh (1996; prema Polaschek, Reynolds, 2004) utvrdili su da je od 55 počinitelja kaznenih djela koji su sudjelovali u tretmanu, u dvije godine nakon puštanja na slobodu, 50% njih dobilo novu kaznenu prijavu, u usporedbi sa 70,8% od 141 počinitelja u kontrolnoj skupini.

U Hamiltonu, na Novom Zelandu, 1987. godine proveden je grupni program temeljen na stambenoj zajednici za nasilne prijestupnike, što je bio projekt Montgomery House za prevenciju nasilja (VPP). VPP se sastojao od niza tromjesečnih programa za 5 do 8 počinitelja koji su uvjetno osuđeni ili im je izrečen nadzor od strane zajednice. Program je u sadržaju i metodama kognitivno-bihevioralni, ali je ugrađen u okruženje terapijske zajednice u kojem su grupni procesi korišteni za razvijanje prakse međusobnog povjerenja i vještina (Dixon, Wikaira, 1988; prema Polaschek, Reynolds, 2004). Sudionici programa su prisustvovali 40 sati strukturiranog modularnog grupnog tretmana, uključujući upravljanje bijesom i mijenjanje stavova prema nasilju, komunikacijskim, interpersonalnim i roditeljskim vještinama i vještine rješavanja problema. 46 počinitelja prekršaja započelo je, a 33 počinitelja prekršaja su dovršili program u prve dvije godine. Također, sudionici su pokazali smanjenje učestalosti i ozbiljnosti nasilnog ponašanja bez obzira na spol (Polaschek, Dixon, 1997; prema Polaschek, Reynolds, 2004). Osim toga, rezultati su pokazali srednje smanjenje općih osuđivanja i veliko smanjenje nasilnih osuda za prekršitelje koji su sudjelovali u tretmanu, s neznatnim smanjenjem oba indeksa za kontrolnu skupinu (Dixon, Behrnes, 1996; prema Polaschek, Reynolds, 2004).

Prva evaluacija ART programa provedena je u *New York State Division for Youth* (Goldstein, Glick, 1984). U nju je bilo uključeno 60 mladih počinitelja kaznenih djela s elementima nasilja, od kojih je njih 24 bilo uključeno u 10-tjedni ART program, a drugih 24 u program s osnovnim uputama kako bi bili sigurni da mladi već nisu posjedovali ove vještine te preostalih 12 mladih koji nisu sudjelovali ni u kakvom programu. Analiza podataka istraživanja pokazala je da su oni mladi koji su bili uključeni u ART program stekli određene socijalne vještine, te su u manjoj mjeri iskazivali agresivno ponašanje unutar institucije. Također, evaluaciju ART programa proveli su Hatcher i sur. (2008), a u koji su bili uključeni

počinitelji kaznenih djela s elementima nasilja koji su dobili neku vrstu sankcije u zajednici. Evaluacijom se pokazalo da je došlo do smanjenja ponovnog osuđivanja za 13.3% u usporedbi s kontrolnom grupom. Osim toga, oni koji su bili uključeni u ART program, no nisu ga završili, vjerojatnije su bili ponovno osuđeni (samo ih je 30% završilo program). Autori zaključuju da postoje dokazi o učinkovitosti ovog programa kod nasilnih odraslih počinitelja, iako naglašavaju kako na konačni ishod rehabilitacije utječe kombinacija čimbenika, uključujući motivaciju za promjenom, individualne, situacijske i organizacijske čimbenike, a sve to uz utjecaj programa.

Kada je riječ o psihosocijalnom tretmanu, neka od realnih očekivanja nije drastična promjena ponašanja kod počinitelja nasilja jer je ona dugotrajan i zahtjevan proces, ali istraživanja su pokazala kako nakon završenog tretmana, postoje tri moguće situacije: počinitelji prestanu biti fizički nasilni i značajno smanje zlostavljajuće i kontrolirajuće ponašanje, međutim, veći broj njih prestane biti fizički nasilan, ali zadrže neki oblik kontrolirajućeg ponašanja, dok se određen broj počinitelja nastavi nasilno ponašati ("Narodne novine" br. 29/05 i 78/06). Iz toga možemo zaključiti kako ne možemo očekivati potpuni prestanak nasilnog ponašanja kod svih počinitelja, ali realno je za očekivati, određeno smanjenje opasnosti od nasilja po članove obitelji, a upravo je sigurnost članova obitelji u kojoj ima nasilja, prioritet svih koji dolaze u kontakt s obiteljskim nasiljem.

Evaluacija VPU programa je pokazala da je VPU program primjer kognitivno-bihevioralnog programa namijenjenog visokorizičnim počiniteljima koje obećaju, osobito u području smanjivanja njihovog recidivizma. Istraživanje koje je proveo Polaschek (2011) na 112 zatvorenika srednjeg i visokog rizika koji su ušli u program nakon 1998. godine i usporedio ih s 112 zatvorenika koji nisu bili u programu. Rezultati istraživanja su pokazali da je nakon prosječno 3.5 godine poslije otpusta, u usporedbi s netretiranim zatvorenicima, 10% do 12% manje zatvorenika koji su sudjelovali u programu je recidiviralo. Također, zatvorenici visokog rizika koji su dovršili program su manje vjerojatno bili ponovno osuđeni.

Postoji nekoliko istraživanja o učinkovitosti motivacijskog intervjuiranja u radu s počiniteljima obiteljskog nasilja. Tako su Kistenmacher i Weiss (2008) istraživali utjecaj motivacijskog intervjuiranja na stavove nasilnika o svom nasilnom ponašanju. 33 počinitelja obiteljskog nasilja koje je sud uputio u tretman, raspoređeni su slučajnim odabirom u dvije skupine: jednu koja je uključena u motivacijski tretman prije obveznog grupnog tretmana i jednu koja nije. Rezultati istraživanja su pokazali da je grupa koja je bila uključena u

motivacijsko intervjuiranje više napredovala u određenim fazama promjene nego kontrolna grupa. Naime, porasla je akcija i kontemplacija, ali suprotno predviđanjima i prekontemplacija. Isto tako, grupa koja je imala motivacijsko intervjuiranje značajno je manje krivila žrtvu, društvo ili ostale eksternalne čimbenike za svoje ponašanje. Ovi rezultati ukazuju na to da je motivacijsko intervjuiranje korisno kao uvod u tretman i da može imati utjecaja na stavove počinitelja o tretmanu i svom ponašanju. Međutim, autori smatraju da je nužno provesti istraživanja na većem uzorku i s naprednijom metodologijom. Možemo zaključiti kako motivacijsko intervjuiranje može postići uspješne rezultate, ali kako oni su ponajviše ograničeni na zadržavanje u tretmanu i povećanje želje za promjenom, a ne toliko na promjenu ponašanja. Osim toga, malo istraživanja je provedeno u zatvorskom okruženju te se navodi potreba za ispitivanjem učinkovitosti motivacijskog intervjuiranja sa heterogenijom skupinom zatvorenika.

Iako je model prevencije relapsa često primjenjivan u radu s počiniteljima, mali je broj istraživanja kojima se dosad potvrdila njegova učinkovitost (Laws, 1999, prema Andrews i sur., 2003). Meta-analiza učinkovitosti tretmanskih programa s elementima modela prevencije relapsa koju su proveli Andrews, Antonowicz i Dowden (2003), a koja je uključivala muške odrasle ispitanike, pokazala je da programi s nekim od elemenata modela prevencije relapsa doprinose umjerenom smanjenju recidivizma. Također, pokazalo se da su određeni elementi prevencije relapsa učinkovitiji od drugih (Andrews i sur., 2003). Naime, učinkoviti elementi su: uključivanje značajnih osoba u program, prepoznavanje kognitivno-bihevioralnog lanca te igranje uloga za određene situacije. Elementi koji pokazuju slabiju učinkovitost su: *booster* susreti/posttretman te razvijanje strategija nošenja sa stresom/nepovoljnim situacijama. Također, meta-analize prevencije relapsa pokazala da povećanje broja elemenata modela prevencije relapsa povećava učinkovitost programa (Laws, 2000; Andrews i sur., 2003). Meta-analiza je pokazala da su programi temeljeni na kognitivno-bihevioralnim tehnikama socijalnog učenja, procjene rizičnosti i identifikacije kriminogenih potreba najučinkovitiji. Nadalje, ukoliko program sadrži dvije od ovih komponenti, učinak je umjeren, a ukoliko programa koristi elemente modela prevencije relapsa bez da su identificirane kriminogene potrebe ili nisu koristili kognitivno-bihevioralne tehnike, tada nimalo ne doprinose smanjenju recidivizma. Što se kulturalne osjetljivosti tiče, prevencija relapsa jednako je učinkovita za skupine pripadnika bijele rase kao i za manjinske skupine počinitelja.

R&R program smatra se učinkovitim intervencijskim programom što potvrđuju rezultati metaanalize koja navodi ukupno 14% smanjenja prijestupništva kod sudionika programa u

usporedbi s kontrolnom grupom (Friendship i sur., 2003). Metaanalizom je pokazana učinkovitost programa i u institucionalnim i u izvaninstitucionalnom okruženju iako neki autori navode da institucionalno okruženje nije pogodno za tretman jer se provodi previše vremena u ćelijama (Porporino, Fabiano, 2000). Osim toga, kritike programa usmjerene su na evaluaciju programa i odabir sudionika. Ipak, program je djelovao jednako dobro i s dobrovoljnim i s nedobrovoljnim sudionicima. R&R je pogodan i za niskorizične, kao i za visokorizične prijestupnike, ali je učinak ipak bio veći kod niskorizičnih što se povezuje s pretpostavkom da će visokorizični vjerojatnije odustati od sudjelovanja u programu.

Na temelju spomenutih evaluacija, kao najučinkovitije teorijske osnove za programe navodi se teorija socijalnog učenja, kognitivni modeli, trening socijalnih vještina i obiteljska terapija. Učinkovite komponente intervencije uključuju antikriminalno modeliranje, vještine rješavanja problema, korištenje resursa u zajednici, kvalitetne međuljudske odnose, čvrstu i korektnu disciplinu i prevenciju recidiva/samoefikasnost. S druge strane, ne direktivni pristupi, paradigme kažnjavanja, odvracanje i pristupi medicinskom modelu najčešće su povezani s neučinkovitim stilovima intervencije. Kao jedan od problema navodi se i mali broj provedenih studija koje bi mogle pridonijeti razvoju tih programa te metodološki problemi. Ipak, ta mala skupina studija pruža neke smjernice za razvoj programa tretmana. Važno je naglasiti nedostatak odgovarajućeg konceptualnog modela koji bi vodio teoretski koherentan razvoj programa.

Međutim, primjećuje se da malo programa uključuje počinitelje ozbiljnog nasilja te malo njih izvještava o utjecaju svojih programa na nasilno ponašanje. Također, uobičajeni su neadekvatni opisi sadržaja i procesa liječenja, a razina usluge, vjerojatno će imati utjecaj na prijestupnike s najmanjim rizikom. Dodatne kritike uključuju nepostojanje dokaza da nasilni počinitelji doživljavaju bijes na patološkoj razini učestalosti ili intenziteta, nego da jednostavno imaju razvijene disfunkcionalne metode izražavanja bijesa i da fokus kontrole bijesa ignorira druge uobičajene motivacijske osnove za nasilje.

Na temelju provedenih evaluacija postojećih programa, vidljivi su pozitivni ishodi svakog od tih programa kada je riječ o uspješnosti provedenog tretmanskog rada. Naime, veliki postotak sudionika je i u potpunosti završio program, stekao određene socijalne vještine i u manjoj mjeri kršio uvjete slobode ili počinio novo kazneno djelo koje uključuje nasilje ili kazneno djelo općenito. S druge strane, evaluacija CST programa je pokazala da su stope recidivizma počinitelja razbojništva ostale nepromijenjene u odnosu na počinitelje ostalih nasilnih delikata. Kako sama evaluacija ne nudi objašnjenje zbog čega je došlo do takvih rezultata,

možemo pretpostavljati da su počinitelji razbojništva počinitelji s najvećim rizikom u spektru počinitelja nasilnih delikata, a prema evaluaciji CST programa, ovaj program nije odgovarajući za počinitelje s najvećim rizikom.

Nadalje, zanimljiv pokazatelj provedenih evaluacija odnosi se na činjenicu da su rezultati pokazali srednje smanjenje općih osuđivanja i veliko smanjenje nasilnih osuda za prekršitelje koji su sudjelovali u tretmanu, s neznatnim smanjenjem oba indeksa za kontrolnu skupinu. Prema tom rezultatu, možemo zaključiti kako programi koji su namijenjeni počiniteljima nasilnih delikata, imaju utjecaja ne samo na smanjenje osuda za nasilne delikte nego i na smanjenje općih osuda što pridonosi generalnom smanjenju kriminaliteta. Isto tako, provedene evaluacije upozoravaju na vjerojatnost da će počinitelji koji su krenuli, ali nisu završili program, vjerojatnije biti osuđeni. Takav podatak ne čudi je i sama motivacija počinitelja za promjenom značajan čimbenik u određivanju uspješnosti programa tretmana. Provedene evaluacije naglašavaju i korištenje resursa u zajednici te kvalitetne međuljudske odnose što znači da je za povećanje uspješnosti programa tretmana, potrebno da zajednica zajedno sa svojim resursima bude uključena na neki način u rehabilitaciju počinitelja, a da bi se to postiglo potrebno je mijenjati svijest i stavove šire populacije prema populaciji osuđenika.

Generalno govoreći, postoje dokazi o učinkovitosti programa za počinitelje nasilnih delikata, ali na konačni ishod rehabilitacije utječe kombinacija čimbenika, uključujući motivaciju za promjenom, individualne, situacijske i organizacijske čimbenike, a sve to uz utjecaj programa. Po završetku programa tretmana počinitelja nasilnih delikata postoje tri moguće situacije: počinitelji prestanu biti fizički nasilni i značajno smanje zlostavljajuće i kontrolirajuće ponašanje, međutim, veći broj njih prestane biti fizički nasilan, ali zadrže neki oblik kontrolirajućeg ponašanja, dok se određen broj počinitelja nastavi nasilno ponašati.

Kako je riječ o populaciji počinitelja koja je u otporu i samim time nedobrovoljno ulazi u tretman, od velike važnosti je da se s njima obavi motivacijski intervju. Rezultati evaluacije ukazuju na to da je motivacijsko intervjuiranje korisno kao uvod u tretman i da može imati utjecaja na stavove počinitelja o tretmanu i svom ponašanju. Shodno tome, možemo zaključiti kako motivacijsko intervjuiranje može postići uspješne rezultate, ali kako oni su ponajviše ograničeni na zadržavanje u tretmanu i povećanje želje za promjenom, a ne toliko na promjenu ponašanja. Ipak, ukoliko je uspješno provedeno, motivacijsko intervjuiranje može biti jedan od ključnih čimbenika koji doprinose uspješnosti programa tretmana.

Kako je prevencija relapsa ključan element svakog tretmanskog programa za počinitelje nasilnih delikata te na neki način može biti pokazatelj (ne)uspješnosti programa, provedene su i meta-analize prevencije relapsa. Kao učinkoviti elementi pokazali su se uključivanje značajnih osoba u program, prepoznavanje kognitivno-bihevioralnog lanca te igranje uloga za određene situacije. Meta-analiza je pokazala da su programi temeljeni na kognitivno-bihevioralnim tehnikama socijalnog učenja, procjene rizičnosti i identifikacije kriminogenih potreba najučinkovitiji te ukoliko program sadrži dvije od ovih komponenti, učinak je umjeren, a ukoliko nisu identificirane kriminogene potrebe ili nisu korištene kognitivno-bihevioralne tehnike, tada nimalo ne doprinosi smanjenju recidivizma. Elementi koji pokazuju slabiju učinkovitost su *booster* susreti/posttretman te razvijanje strategija nošenja sa stresom/nepovoljnim situacijama. Ovakvi rezultati zapravo potvrđuju ono što se sa osuđenikom radi u prvom koraku, a to je procjena rizičnosti te identifikacija kriminogenih potreba. To je od iznimne važnosti prilikom upućivanja osuđenika na tretman jer mu se na taj način nudi tretman koji odgovara njegovoj razini rizičnosti te njegovim kriminogenim potrebama. Ukoliko bi osuđenik s najvećim rizikom bio upućen na tretman za osobe niskog ili srednjeg rizika, tada nas ne bi trebao čuditi neuspješan ishod programa tretmana. Osim toga, ne čudi podatak da booster susreti, tj. posttretman pokazuju slabiju učinkovitost jer ti elementi tretmanskog rada mogu samo doprinijeti održavanju već stečene motivacije počinitelja za promjenom ponašanja kako bi se izbjegao recidivizam, ali nemaju izravnog učinka na promjenu kognitivnog funkcioniranja i ponašanja počinitelja.

10. Smjernice za pružanje tretmana počinitelja nasilnih delikata

Postupanje s nasilnim prijestupnicima mora biti u skladu s načelima rizika, potreba i odgovornosti utvrđenim u rehabilitacijskoj literaturi (Andrews i sur., 1990; prema Polaschek, Reynolds, 2004). Prijestupnicima niskog rizika moguće je pružiti odgovarajuću razinu postupanja na individualnoj osnovi, u skladu s potrebama vezanim za nasilje koji su utvrđeni u procjeni. Međutim, pružanje programa niskog intenziteta koji se usredotočuju samo na regulaciju bijesa vjerojatno neće smanjiti rizik od nasilja kod osoba s opsežnom i raznolikom poviješću nasilja. Za ove osobe vjerojatnije je da će intenzivniji grupni program tretmana koji sadrže razne metode i ciljeve utjecati na regulaciju i kognitivne procese koji se odnose na nasilje, podučavaju nizu kognitivnih i socijalnih vještina i strategija i bave se drugim zajedničkim korelatima poput zlouporabe alkohola i droga.

Pitanje trebaju li počinitelji u intenzivnim programima za nasilje uglavnom biti izloženi općenito visokom riziku ili specifično visokom riziku od nasilja i konceptualno ovisi o tome je li program usmjeren na čimbenike koji se odnose na sve vrste prekršaja ili na čimbenike za koje se pretpostavlja da su posebno relevantno za nasilno ponašanje. Neki programi jasno rade i jedno i drugo (npr. CSC, VPP), dok su drugi posebno dizajnirani za rješavanje nasilnih prekršaja (npr. Popravna služba Kanade). Istraživanje procjene potreba za nasilne prijestupnike pomoglo bi u rasvjetljavanju tih pitanja i razvoju sofisticiranijih konceptualnih modela (Howells i sur., 1997; prema Polaschek, Reynolds, 2004).

Postojeći programi navode različite mogućnosti razvoja programa za postupanje sa nasilnim prijestupnicima. Većina njih je kognitivno-bihevioralna i pruža kombinaciju pristupa kreiranih da izazovu pristranosti u obradi informacija i iskrivljenih kognitivnih shema, te podučavaju nizu drugih kognitivnih i međuljudskih vještina. Isto tako, mogu se dodati preliminarnu intervenciju za poboljšanje motivacije i reakcije na tretman te faza održavanja ili vanjske prevencije relapsa (Polaschek, Reynolds, 2004).

Puno je posla potrebno za razvijanje intervencija s nasilnim prijestupnicima do razine sofisticiranosti postojećih programa. Područja koja zahtijevaju razvoj ove heterogene populacije uključuju: alate za procjenu (upitnici za samoizvještavanje, vinjete i mjere igranja uloga) koje su dovoljno snažne za procjenu promjena u tretmanu i empirijski su povezane s recidivizmom, sveobuhvatne procjene potreba za nasilnu populaciju prestupnika, mjere rizika koje razlikuju opći recidivizam i nasilni recidivizam te metodološki sofisticirana evaluacija (Polaschek, Reynolds, 2004).

10.1. Smjernice za provedbu psihosocijalnih intervencija za počinitelje nasilnih delikata u Republici Hrvatskoj

Prema dosadašnjim međunarodnim iskustvima, čimbenik koji bitno pridonosi zaustavljanju nasilničkog ponašanja jest integracija psihosocijalnog tretmana za počinitelje nasilja u koordiniranu intervenciju zajednice čiji je cilj zaustavljanje i sprječavanje nasilja. Psihosocijalni tretman za počinitelje nasilja, kao primarni cilj trebao bi imati sigurnost i zaštitu žrtve (Ajduković, 2004). Naime, pokazalo se da programi za počinitelje nasilja koji se odvijaju u izolaciji nisu uspješni. Shodno tome, potrebno je na razini lokalne zajednice razvijati akcijsko-intervencijske projekte koji će biti razvijeni u skladu s veličinom populacije, veličinom područja, dostupnosti resursa i suradnjom ključnih aktera društvene reakcije (Ajduković, 2004). Tijekom provedbe psihosocijalnog tretmana za počinitelje nasilja od iznimne je važnosti ostvariti visoki stupanj strukturiranosti jer je riječ o grupnom tretmanu te postoji opasnost da članovi grupe negativno potkrjepljuju jedni druge u vezi stavova prema nasilju (Ajduković, 2004). Za psihosocijalni tretman počinitelja nasilja u obitelji, preporuča se da grupe budu zatvorenog tipa. Isto tako, od sudionika se zahtijeva redovito i pravovremeno dolaženje na susrete te izvršavanje domaćih zadaća (Miller, Gregory, Iovanni, 2005). Što se tiče modela vođenja grupe, potrebno je da voditelj ima konfrontativan stav te da onemogućiti počinitelju izbjegavanje osobne odgovornosti za nasilje, a da se pritom radi na modeliranju počiniteljevih stavova i ponašanja. Osim toga, nikako ne smije izostati poštivanje osobnosti samog počinitelja te sigurnost žrtve. Kritički pregled dosadašnjih iskustava u vezi psihosocijalnih intervencija s počiniteljima nasilja, upućuje na to da se psihosocijalne intervencije odnose na široki raspon usluga koje utječu na počiniteljeve stavove, sliku o sebi, mentalno stanje i ponašanje te su usmjerene na postizanje pozitivnih promjena kod počinitelja i smanjenje recidivizma (Ajduković, 2004). Nadalje, kritički pregled upućuje na to, da se u radu s počiniteljima nasilja, najuspješnijim pokazao grupni strukturirani tretman koji se provodi u skladu s kognitivno-bihevioralnim pristupom i temelji se na konceptu psihoedukacije. Osim toga, pokazalo se da je rad s počiniteljima nasilja je uspješniji ukoliko je dio sudskih obveza koje se provode ubrzo nakon uhićenja za nasilničko ponašanje (Ajduković, 2004). Svrha psihosocijalnih intervencija s počiniteljima nasilja je zaustaviti nasilje, a što se postiže suočavanjem počinitelja s tim da su oni odgovorni za svoje ponašanje i za njegovu promjenu. Upravo zbog toga počinitelji prolaze kroz proces psihoedukacije kako bi se upoznali s izvorima svog nasilnog ponašanja te ih se poučava boljoj kontroli svojih osjećaja, a pogotovo osjećaja srdžbe. Uspješne psihosocijalne intervencije s počiniteljima nasilja karakteriziraju: neposredna ili posredna suradnja nadležne službe sa žrtvama, suradnja

i koordinacija s programima koji se skrbe za žrtvu, jasan teorijski okvir rada koji se temelji na postavci da nasilje odražava potrebu za moći i kontrolom, jasni kriteriji odabira polaznika, sklapanje “ugovora” s počiniteljem nasilja u kojem su jasno navedene obaveze počinitelja te sadržaj i način rada (Ajduković, 2004). Psihosocijalne intervencije s počiniteljima nasilja provode se kao dio programa vladinih i nevladinih službi i organizacija te je nužno da postoje jasni kriteriji licenciranja i sustavnog praćenja rada takvih programa. Za cjelovitu i djelotvornu pravosudnu reakciju važno je razvijati i službu zaštitnog nadzora (Ajduković, 2004). Financiranje sudjelovanja u programima psihosocijalnih intervencija različito je regulirano, no obično sami počinitelji nasilja plaćaju sudjelovanje u programu. Ukoliko žive u nepovoljnim socio-ekonomskim okolnostima onda troškove sudjelovanja snosi sustav pravosuđa. Osim svega navedenog, ističe se i potreba za informiranjem policije i pravosuđa teorijskim utemeljenjem psihosocijalnih intervencija počinitelja nasilja, načinom njihova provođenja, ali i njihovom djelotvornošću. Naime, iskustva iz dosadašnje prakse su pokazala da iako je riječ o intervencijama koje su obvezni dio sudskih mjera, u prosjeku oko 40% onih koji su u njih uključeni napuštaju ili ne uspijevaju završiti program (Ajduković, 2004). Stoga je važno da svi uključeni imaju realna očekivanja od psihosocijalnih intervencija jer će tada one biti značajna i učinkovita nadopuna kaznenim mjerama prema počiniteljima nasilja.

11. Zaključak

Usporedbom različitih definicija koje žele objasniti pojavu agresije i nasilja, primjećujemo kako se agresija smatra biološkim mehanizmom koji postoji i kod ljudi i kod životinja u svrhu obrane i preživljavanja. S druge strane, nasilje se češće opisuje kao društveni fenomen koji je prisutan samo kod ljudskih bića, a u čijoj se podlozi uvijek nalazi agresija. Osim toga, ključan izraz koji se koristi prilikom definiranja nasilja jest namjera. Iako postoji niz različitih teorija unutar biopsihosocijalnog konteksta pojedinca svaka od njih iznimno značajna za objašnjenje počinjenja kaznenih djela s elementima nasilja jer se počinitelje u tretmanu gleda u biopsihosocijalnom kontekstu te se te teorije međusobno nadopunjuju. Naime, teorije nasljeđa je nemoguće izostaviti jer prilikom tretmana, kod korisnika se uzima u obzir i njegova biološka struktura te procjena iste kao statičkog ili dinamičkog čimbenika u procesu tretmana. S druge strane, bihevioralne teorije u svrhu objašnjenja kriminalnog ponašanja navode i frustraciju koja stimulira osjećaje ljutnje i bijesa koji omogućavaju predviđanje agresivnog ponašanja, a upravo to saznanje jer ono na čemu se temelje brojne tehnike prevencije agresivnog ponašanja u tretmanu dok sociološke teorije koje objašnjavaju utjecaj bliskih grupa kao i funkcioniranja cjelokupnog društva i sustava na proizvodnju i održavanje kriminalnog ponašanja. Osim teorijske podloge u objašnjenju počinitelja kaznenih djela s elementima nasilja, pregledom ranije spomenutih modela, može se zaključiti da svaki od modela ima svoj doprinos u teorijskom shvaćanju nasilničkog ponašanja te u tretmanskome radu sa počiniteljima nasilnih delikata. Među njima, kao najistaknutiji tip intervencije pokazao psihoedukativni model koji je poznatiji pod nazivom Duluth model. Upravo ovaj model sadrži niz postavki koje su integrirane u psihosocijalni tretman počinitelja nasilnih delikata. Naime, ključna postavka modela odnosi se na podizanje svjesnosti počinitelja o vlastitom ponašanju, stvaranje uvida u vlastito ponašanje i preuzimanje odgovornosti za isto, a također se radi i na promjeni sustava vrijednosti počinitelja koji dovodi do nasilnog ponašanja. S druge strane, feministički, edukacijski i psihodinamski model pokazali su se kao neobuhvatni i generalizirani modeli pa je zbog toga upitna i uspješnost programa koji se temelje na tim modelima. U tretmanskome radu sa ovom populacijom počinitelja je potreban rad na kogniciji, emocijama i ponašanju počinitelja, a uz to je neophodno i raditi na promjeni svijesti šire zajednice. Nije dovoljna usmjerenost na samo jedan od ovih aspekata jer je u tretmanskome radu osobi potrebno pristupiti kroz biopsihosocijalni pristup. Također, nije dovoljno niti samo raditi na promjeni svijesti šire zajednice jer to nije ključan i jedini čimbenik koji je uzrok nasilnom ponašanju, ali svakako ima svoj doprinos u učestalosti

pojavljivanja nasilja u društvu. Ukoliko se sve navedeno uzme u obzir, tek tada se u tretmanskome radu sa osobom može postaviti individualni cilj te odrediti kriminogene potrebe pojedinog počinitelja. Na temelju spomenutih evaluacija, kao najučinkovitije teorijske osnove za programe navodi se teorija socijalnog učenja, kognitivni modeli, trening socijalnih vještina i obiteljska terapija. Učinkovite komponente intervencije uključuju antikriminalno modeliranje, vještine rješavanja problema, korištenje resursa u zajednici, kvalitetne međuljudske odnose, čvrstu i korektnu disciplinu i prevenciju recidiva/samoefikasnost. S druge strane, ne direktivni pristupi, paradigme kažnjavanja, odvracanje i pristupi medicinskom modelu najčešće su povezani s neučinkovitim stilovima intervencije. Na temelju provedenih evaluacija postojećih programa, vidljivi su pozitivni ishodi svakog od tih programa kada je riječ o uspješnosti provedenog tretmanskog rada. Naime, veliki postotak sudionika je u potpunosti završio program, stekao određene socijalne vještine i u manjoj mjeri kršio uvjete slobode ili počinio novo kazneno djelo koje uključuje nasilje ili kazneno djelo općenito.

Nadalje, zanimljiv pokazatelj provedenih evaluacija odnosi se na činjenicu da su rezultati pokazali srednje smanjenje općih osuđivanja i veliko smanjenje nasilnih osuda za prekršitelje koji su sudjelovali u tretmanu, s neznatnim smanjenjem oba indeksa za kontrolnu skupinu. Prema tom rezultatu, možemo zaključiti kako programi koji su namijenjeni počiniteljima nasilnih delikata, imaju utjecaja ne samo na smanjenje osuda za nasilne delikte nego i na smanjenje općih osuda što pridonosi generalnom smanjenju kriminaliteta. Isto tako, provedene evaluacije upozoravaju na vjerojatnost da će počinitelji koji su krenuli, ali nisu završili program, vjerojatnije biti osuđeni. Takav podatak ne čudi je i sama motivacija počinitelja za promjenom značajan čimbenik u određivanju uspješnosti programa tretmana. Provedene evaluacije naglašavaju i korištenje resursa u zajednici te kvalitetne međuljudske odnose što znači da je za povećanje uspješnosti programa tretmana, potrebno da zajednica zajedno sa svojim resursima bude uključena na neki način u rehabilitaciju počinitelja, a da bi se to postiglo potrebno je mijenjati svijest i stavove šire populacije prema populaciji osuđenika.

Generalno govoreći, postoje dokazi o učinkovitosti programa za počinitelje nasilnih delikata, ali na konačni ishod rehabilitacije utječe kombinacija čimbenika, uključujući motivaciju za promjenom, individualne, situacijske i organizacijske čimbenike, a sve to uz utjecaj programa. Po završetku programa tretmana počinitelja nasilnih delikata postoje tri moguće situacije: počinitelji prestanu biti fizički nasilni i značajno smanje zlostavljajuće i kontrolirajuće

ponašanje, međutim, veći broj njih prestane biti fizički nasilan, ali zadrže neki oblik kontrolirajućeg ponašanja, dok se određen broj počinitelja nastavi nasilno ponašati.

Kako je riječ o populaciji počinitelja koja je u otporu i samim time nedobrovoljno ulazi u tretman, od velike važnosti je da se s njima obavi motivacijski intervju. Rezultati evaluacije ukazuju na to da je motivacijsko intervjuiranje korisno kao uvod u tretman i da može imati utjecaja na stavove počinitelja o tretmanu i svom ponašanju. Shodno tome, možemo zaključiti kako motivacijsko intervjuiranje može postići uspješne rezultate, ali kako oni su ponajviše ograničeni na zadržavanje u tretmanu i povećanje želje za promjenom, a ne toliko na promjenu ponašanja. Ipak, ukoliko je uspješno provedeno, motivacijsko intervjuiranje može biti jedan od ključnih čimbenika koji doprinose uspješnosti programa tretmana.

Kako je prevencija relapsa ključan element svakog tretmanskog programa za počinitelje nasilnih delikata te na neki način može biti pokazatelj (ne)uspješnosti programa, provedene su i meta-analize prevencije relapsa. Kao učinkoviti elementi pokazali su se uključivanje značajnih osoba u program, prepoznavanje kognitivno-bihevioralnog lanca te igranje uloga za određene situacije. Meta-analiza je pokazala da su programi temeljeni na kognitivno-bihevioralnim tehnikama socijalnog učenja, procjene rizičnosti i identifikacije kriminogenih potreba najučinkovitiji te ukoliko program sadrži dvije od ovih komponenti, učinak je umjeren, a ukoliko nisu identificirane kriminogene potrebe ili nisu korištene kognitivno-bihevioralne tehnike, tada nimalo ne doprinosi smanjenju recidivizma. Elementi koji pokazuju slabiju učinkovitost su *booster* susreti/posttretman te razvijanje strategija nošenja sa stresom/nepovoljnim situacijama. Ovakvi rezultati zapravo potvrđuju ono što se sa osuđenikom radi u prvom koraku, a to je procjena rizičnosti te identifikacija kriminogenih potreba. To je od iznimne važnosti prilikom upućivanja osuđenika na tretman jer mu se na taj način nudi tretman koji odgovara njegovoj razini rizičnosti te njegovim kriminogenim potrebama. Ukoliko bi osuđenik s najvećim rizikom bio upućen na tretman za osobe niskog ili srednjeg rizika, tada nas ne bi trebao čuditi neuspješan ishod programa tretmana. Osim toga, ne čudi podatak da *booster* susreti, tj. posttretman pokazuju slabiju učinkovitost jer ti elementi tretmanskog rada mogu samo doprinijeti održavanju već stečene motivacije počinitelja za promjenom ponašanja kako bi se izbjegao recidivizam, ali nemaju izravnog učinka na promjenu kognitivnog funkcioniranja i ponašanja počinitelja.

12. Literatura

1. Ajduković, M. (2004): Psihosocijalne intervencije s počiniteljima nasilja u obitelji. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*. 11(1). 171-199.
2. Andrews, D.A., Antonowicz, D., Dowden, C. (2003): The Effectiveness of Relapse Prevention with Offenders: A Meta-Analysis. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 47, 5, 516-528.
3. Augusta-Scott, T., Dankwort, J. (2002): Partner Abuse Group Intervention. *Journal of Interpersonal Violence*. 17(7). 783-805.
4. Babcock, J. C., Green, C. E., Robie, C. (2004): Does batterers' treatment work?. A meta-analytic review of domestic violence treatment. *Clinical Psychology Review*. 23. 1023-1053.
5. Bandura, A. (1982): Self-efficacy mechanism in human agency. *American Psychologist*, 37(2), 122-147.
6. Butorac, K. (2011): Geografija kriminaliteta- kriminološki i kriminalistički diskursi. *Policija i sigurnost*, 20 (3), 363 – 379.
7. Cifrić, I. (2000): *Moderno društvo i svjetski etos. Perspektive čovjekova nasljeđa*. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo, Zavod za sociologiju FF-a.
8. Čudina-Obradović, M., Obradović, J. (2006): *Psihologija obitelji i braka*. Zagreb: Golden Marketing - Tehnička knjiga.
9. Dragičević Prtenjača, M. (2014): Počinitelji kaznenih djela prema talijanskoj pozitivističkoj školi u svjetlu zauzetih shvaćanja pozitivnopravne teorije. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 64 (5-6), 1147-1164.
10. Dutton, D., Sonkin, D. J. (2003): Introduction: Perspectives on the treatment of intimate violence. U: Dutton, D., Sonkin, D. J. (ur.), *Intimate Violence: Contemporary Treatment Innovations*. The Haworth Press Inc.
11. Džaja-Hajduk, D. (2003): Usporedna analiza kriminološko-forenzičkih značajki alkoholičara i shizofrenih bolesnika počinitelja nasilničkih delikata. *Kriminologija i socijalna integracija*, 11 (1), 85 – 92.

12. Ferreira, R. J., Buttell, F. P. (2014): Can a „Psychosocial Model“ Help Explain Violence Perpetrated by Female Batterers Research on Social Work Practice. 26(4). 362-371.
13. Friendship, C., Falshaw, L., Beech, A. R. (2003): Measuring the real impact of accredited offending programmes. Legal and Criminological Psychology, 8, 115-128.
14. Goldstein, A., Glick, B. (1994): Aggression Replacement Training: Curriculum and Evaluation. 25 (1). 9-26.
15. Hamel, J., Ferreira, R., Buttell, F. (2015): Genderand Batterer Intervention. Research on Social Work Practice.
16. Hamilton, L., Koehler, J. A., Lösel, F. A. (2012): Domestic Violence Perpetrator Programs in Europe, Part I: A survey of Current Practice. International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology. 57(10). 1189-1205.
17. Hatcher, R., Palmer E., McGuire J., Hounsome, J., Bilby C., Hollin, C. (2008): Aggression replacement training with adult male offenders within community settings: a reconviction analysis. Journal of Forensic Psychiatry & Psychology, 19 (4), 517-532.
18. Henning, K., Jones, A., Holdford, R. (2003): Treatment Needs of Women Arrested for Domestic Violence-A Comparison With Male Offenders. Journal of Interpersonal Violence. 18(8). 839-856.
19. Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2013. godinu (2014): Uprava za zatvorski sustav, Ministarstvo pravosuđa.
20. Hagerman, J. (1999): *Neurodevelopmental Disorders: Diagnosis and Treatment*. Oxford University Press.
21. Jukić, V. i SAVIĆ, A. (2014): PSIHOLOŠKO-PSIHIJATRIJSKI ASPEKT NASILJA. *Socijalna psihijatrija*, 42 (2), 102-108.
22. Kamenov, Ž., Majdak, M. (2010): Razvoj upitnika za procjenu doživljaja neformalne stigmatizacije maloljetnika društveno neprihvatljivog ponašanja (UNS-D). *Kriminologija i socijalna integracija*, 18 (1), 1-130.
23. Kazneni zakon Republike Hrvatske: NN 9/05, 78/06.
24. Kazneni zakon Republike Hrvatske: NN 125/11, 144/12.

25. Kistenmacher, B.R., Weiss, R. L. (2008): Motivational Interviewing as a Mechanism for Change in Men Who Batter: A Randomized Controlled Trial. *Violence and Victims*, 23, 5, 558–570.
26. Kondor – Langer, M. (2015): Obiteljska ubojstva – ranije delinkventno ponašanje i tijekom kaznenog postupka. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 22 (1), 153 – 183.
27. Kovčo, I., Katalinić, I. (2000): Obilježja počinitelja nasilničkih delikata na području Primorsko – goranske županije s obzirom na povrat. *Kriminologija i socijalna integracija*, 8 (1-2), 21 – 26.
28. Lorenz, K. (2004): *Takozvano zlo*. Zagreb: Algoritam.
29. Martinjak, D., Odeljan, R. (2016): *Etiološki i fenomenološki čimbenici maloljetničke delinkvencije*. Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske.
30. Mejovšek, M. (1995): The relationship of some characteristics of the personal status of convicts sentenced for the robbery and the prognosis of their resocialization. *Kriminologija & socijalna integracija*, 3 (1), 21-35.
31. Mejovšek, M., Cajner-Mraović, I. i Buđanovac, A. (1997): Obilježja ponašanja i obitelji maloljetnih počinitelja nasilnih i nenasilnih delikata. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 33 (1), 23-36.
32. Mejovšek, M., Buđanovac, A., Šučur, Z. (2001): Usporedba između recidivista i nerecidivista s obzirom na agresivnost i socioekonomski status. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 37 (2), 91 – 100.
33. Millana, L. (2011): Intervention Programs for Spanish Inmate Aggressors Convicted of Domestic Violence. *The Open Criminology Journal*, 4, 91-101.
34. Milašin, A., Vranić, T. i Buljubašić Kuzmanović, V. (2009): Ispitivanje učestalostiverbalne agresije kod djece i mladeži. *Život i škola*, 22(2), 116-141.
35. Milić, N. (2014): Mesto izvršenja krivičnog dela u teorijskim promišljanjima o kriminalitetu. *Žurnal za kriminalistiku i pravo*, (1), 141 – 161.
36. Otašević, B., Jovanov, M., Oljača, M. (2014): Razlike u dimenzijama agresivnosti između nasilnih i nenasilnih prestupnika i pripadnika opšte populacije. *Primenjena psihologija*, 7 (4),
37. Polaschek, D., Reynolds, N. (2004): Assessment and treatment: Violent offenders. *Handbook of offender assessment and treatment*.

38. Polaschek, D., Wilson, N., Townsend, M., Daly, L. (2006): Cognitive-Behavioral Rehabilitation for High-Risk Violent Offenders: An Outcome Evaluation of the Violence Prevention Unit. *Journal of interpersonal violence*.
39. Polaschek, D., (2011): High-Intensity Rehabilitation for Violent Offenders in New Zealand: Recidivism Outcomes for High- and Medium-Risk Prisoners. *Journal of interpersonal violence*.
40. Porporino, F. J., Fabiano, E. (2000): Program overview of cognitive skills reasoning and rehabilitation revised: Theory and application Ottawa: T3 Associates.
41. Sesar, K., Dodaj, A. (2014): Čimbenici rizika za nasilje u partnerskim vezama. *Socijalna psihijatrija*. 42(3), 162-171.
42. Simmons, C., Lehmann, P., Cobb, N., Fowler, C. (2005): Personality Profiles of Women and Men Arrested for Domestic Violence: An Analysis of Similarities and Differences. *Journal of Offender Rehabilitation*. 41(4). 63-81.
43. Singer, M. (1996): *Kriminologija*. Nakladni zavod Globus, Fakultet za defektologiju Sveučilišta u Zagrebu, Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske.
44. Taylor, B., Maxwell, C. (2009): The effects of a short-term batterer treatment program for detained arrestees: A randomized experiment in the Sacramento County, California Jail
45. Ware, J., Cieplucha, C., Matsuo, D. (2011): The Violent Offenders Therapeutic Programme (VOTP) – Rationale and effectiveness. *Australasian Journal of Correctional Staff Development*.
46. Wexler, D. B. (2016): *The STOP Program for women who abuse*. W.W. Norton & Company, New York.
47. Wong, C. (2015): *Clifford R. Shaw and Henry D. McKay: The Social Disorganization Theory*. University of California, Santa Barbara.